

Transzporterek vizsgálata membránokban

2020. április
Sarkadi Balázs
ELKH-TTK, SE Biofizika, Budapest

A sejtekben: Mindenütt membránok!

Az előadás tartalma:

- Membrántranszport fehérjék – típusok, lipid-kapcsolatok
- Membrán-utazás (trafficking) a sejtekben
- Transzporter fehérjék beépülése membránokba
- Membránfehérjék szerkezete és rekonstitúciója lipid környezetbe
- ABC membrán transzporterek
- Membrán toxinok - mesterséges membrán komplexek

Membrántranszport fehérjék – típusok, lipid-kapcsolatok

A membránok szerkezete – membrán modellek

1925: E. Gorter and G. Grendel - **phospholipid bilayer**

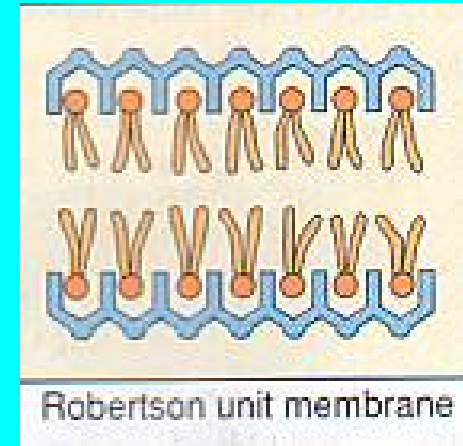
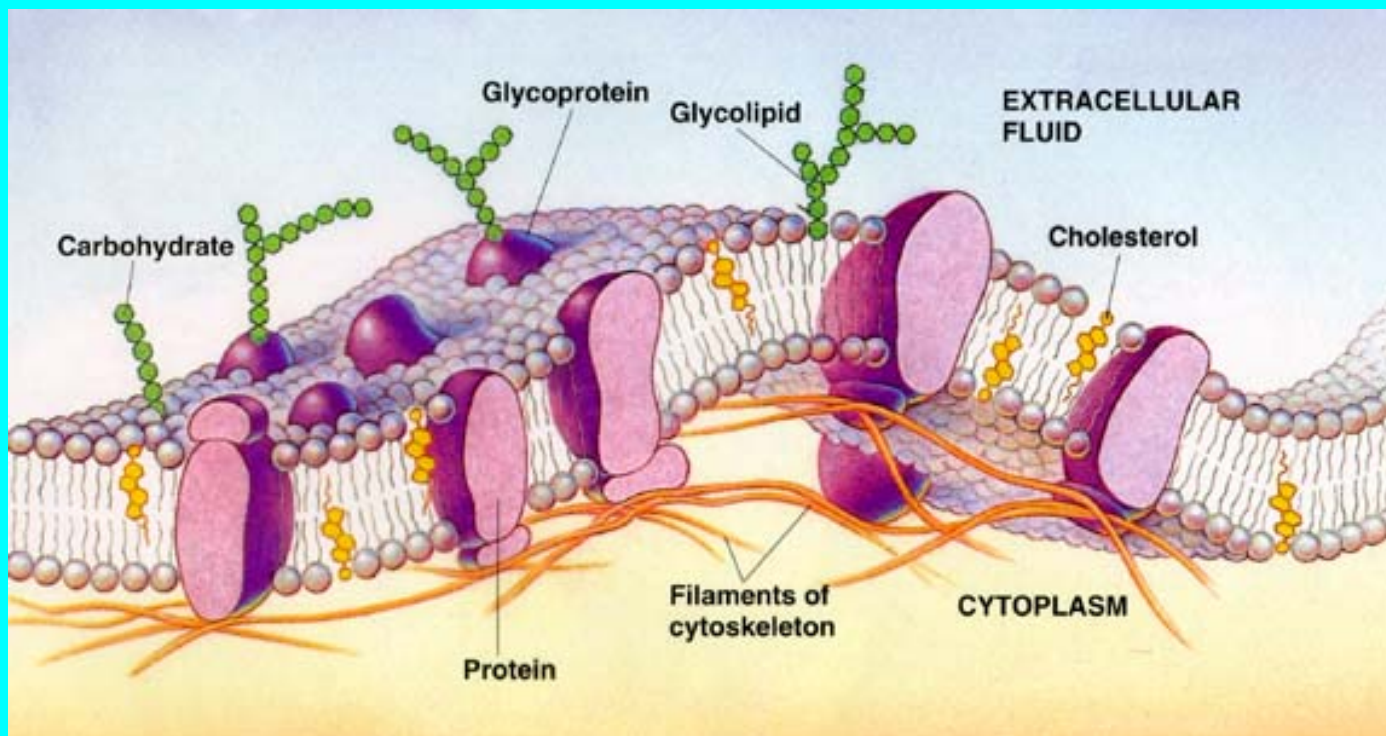
1935: J.R. Danielli and H. Davson – fehérjék is részei!

Sandwich Model

1950's: J.D. Robertson – **Unit Membrane Model**

1972: S.J. Singer and G.L. Nicolson – **Fluid Mosaic Model**

Singer – Nicolson, 1972

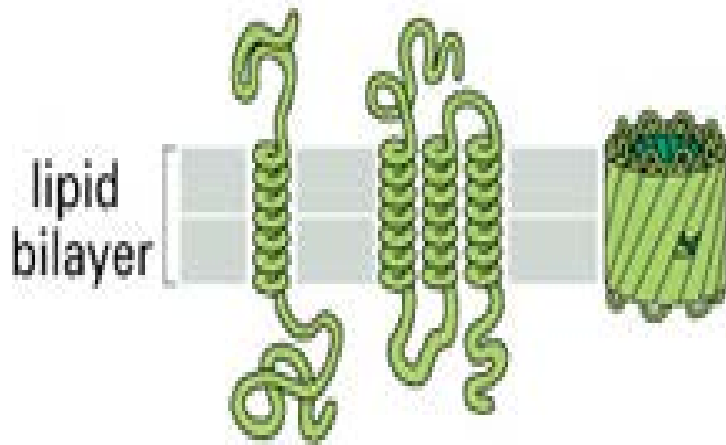

A folyékony mozaik
sejtmembrán sémás
ábrája

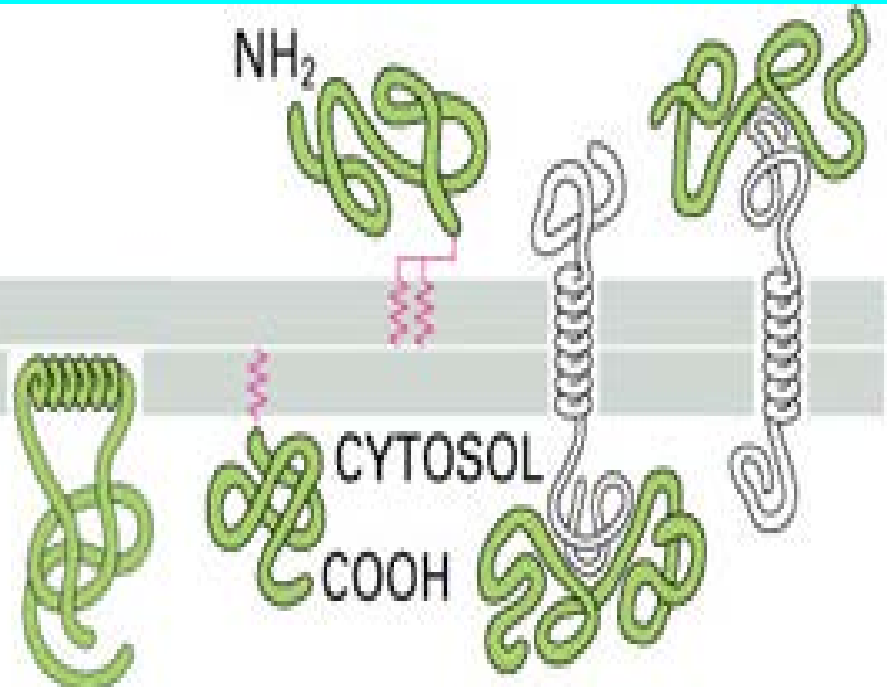
A membránfehérjék fő típusai

Transzmembrán (intergráns)

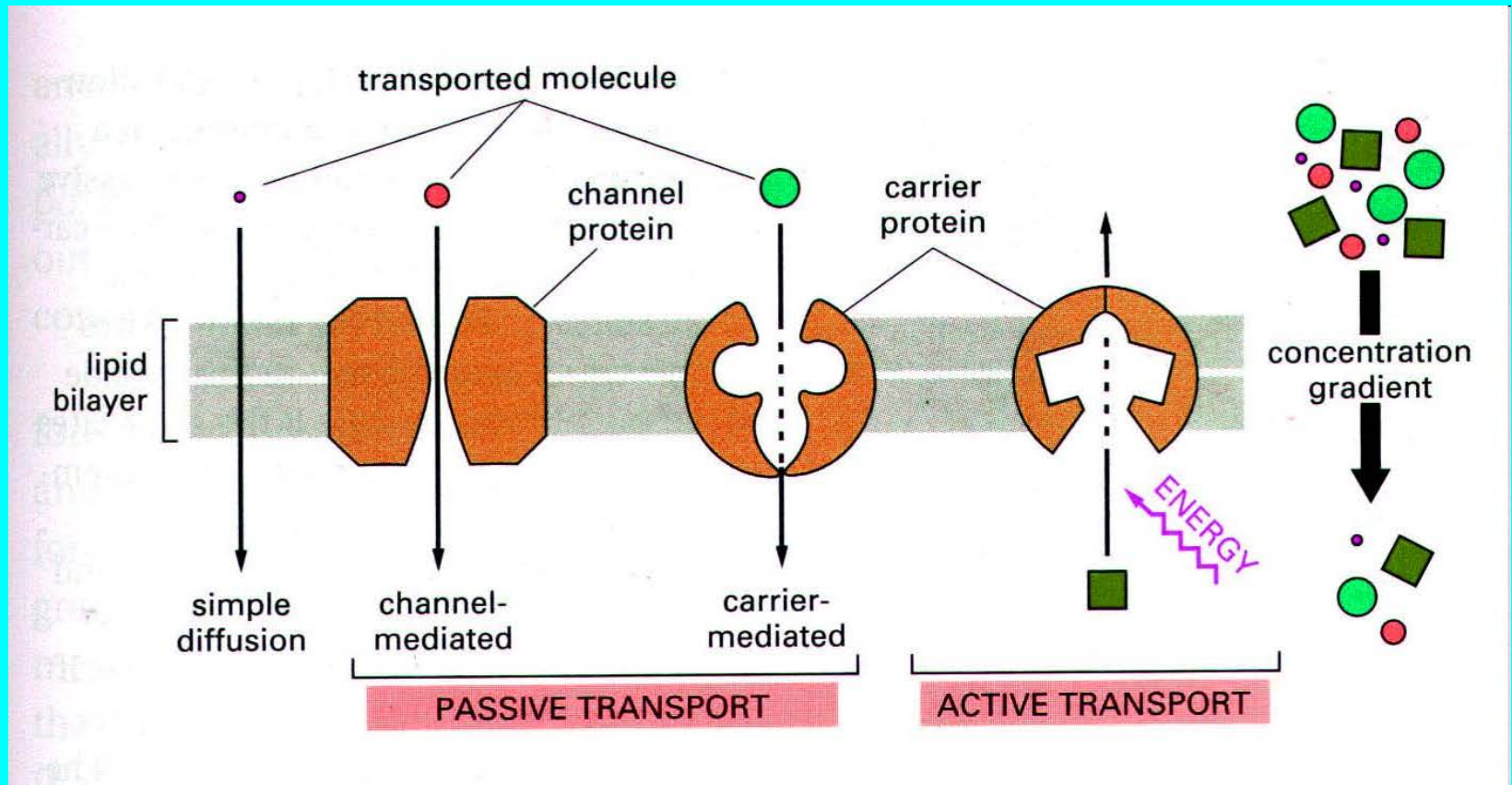
Single-pass   Multi-pass
membránfehérjék

Membrán-asszociált (perifériás) membránfehérjék

A membrántranszporterek főbb típusai

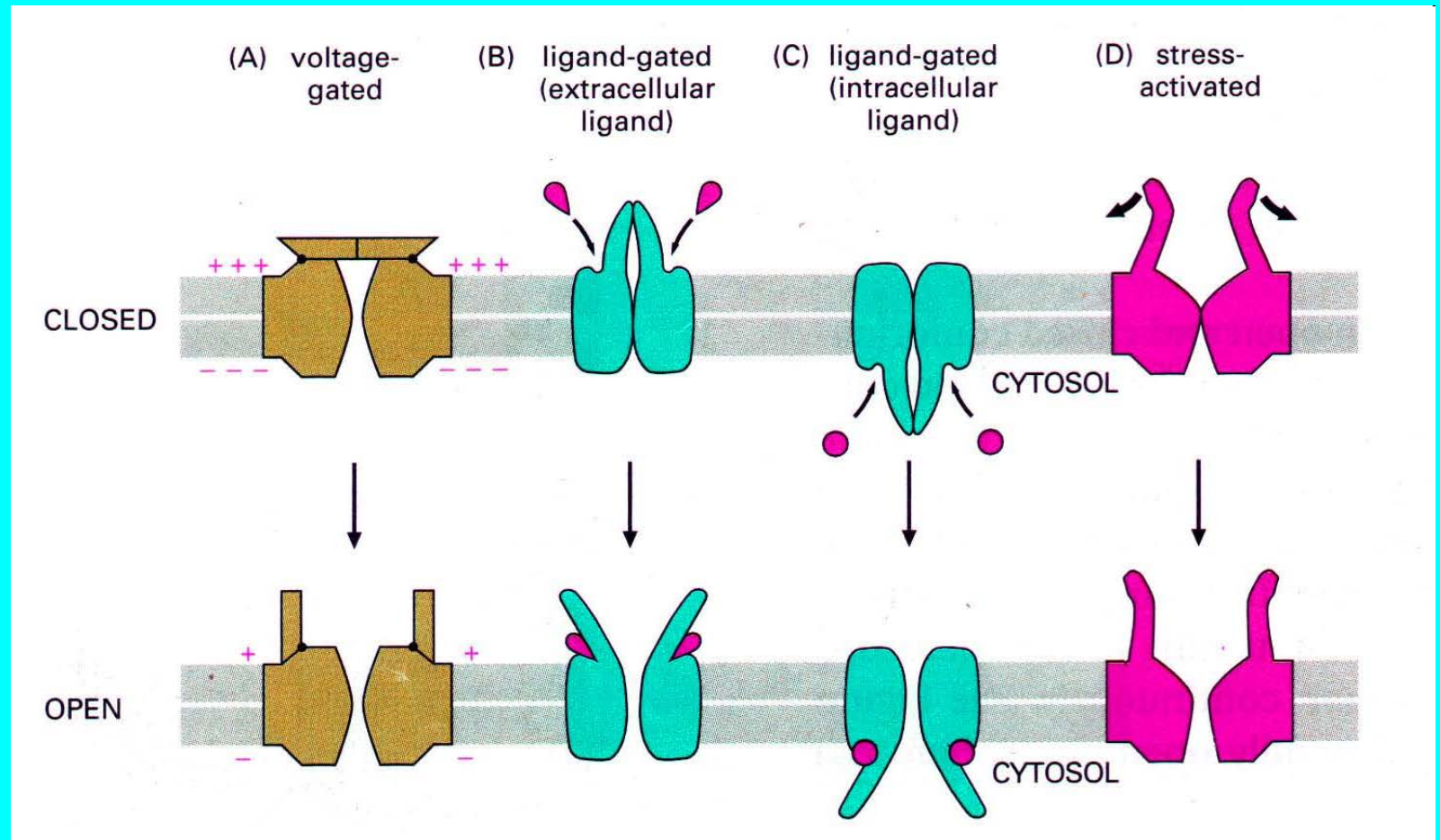

A **passzív transzportfolyamatok** között szokás említeni a diffúziót, a membrán-csatornákon át történő, és az ún. carrier-mediált, azaz a membránfehérjék részvételével történő anyagáramlást. Ezek a transzportok a magasabb anyagkoncentrációtól az alacsonyabb koncentráció irányában történnek.

Aktív transzport esetében, a sejt energiabefektetése révén fordított irányú transzport is lehetséges.

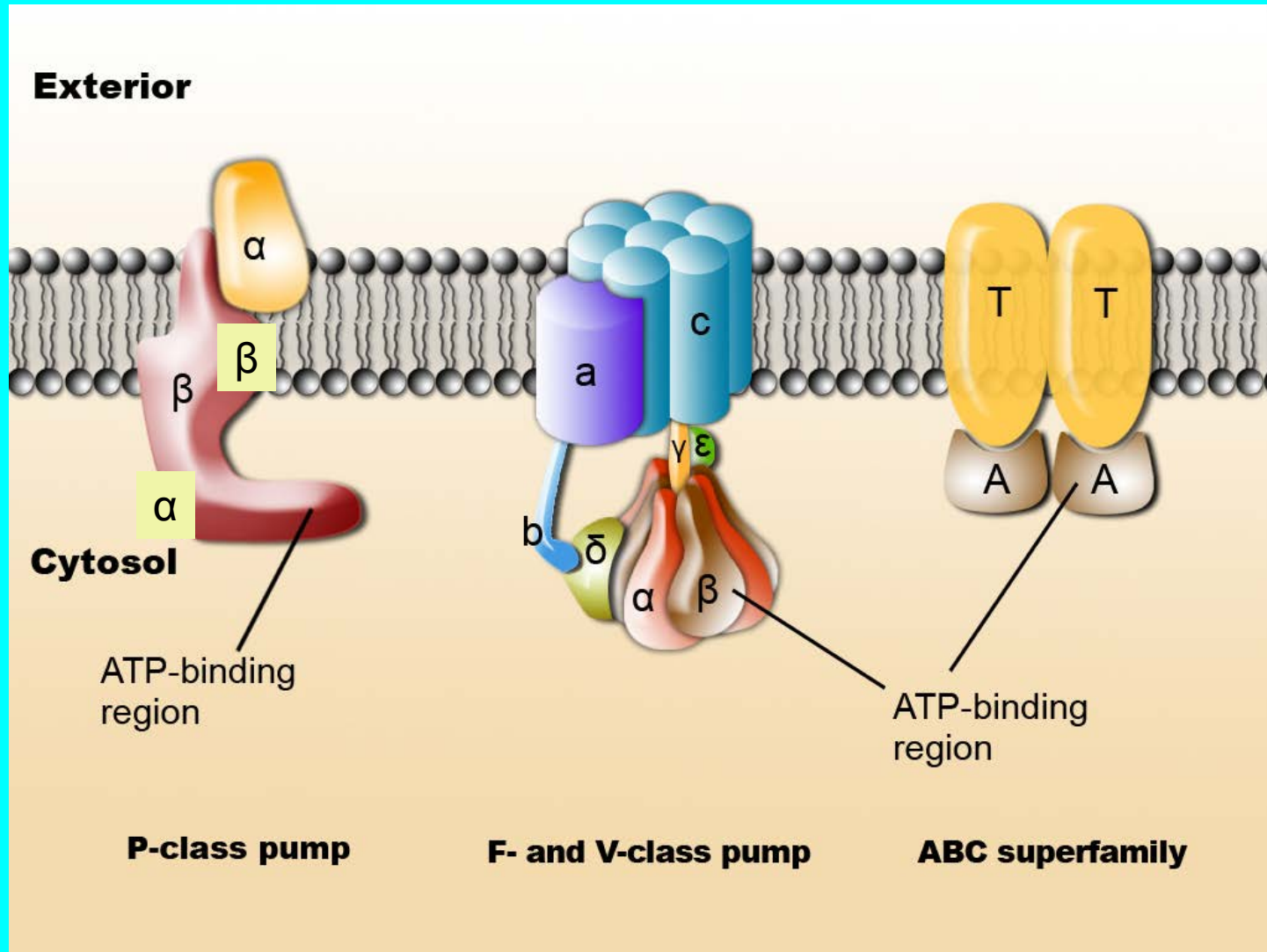

Az ioncsatornák főbb típusai

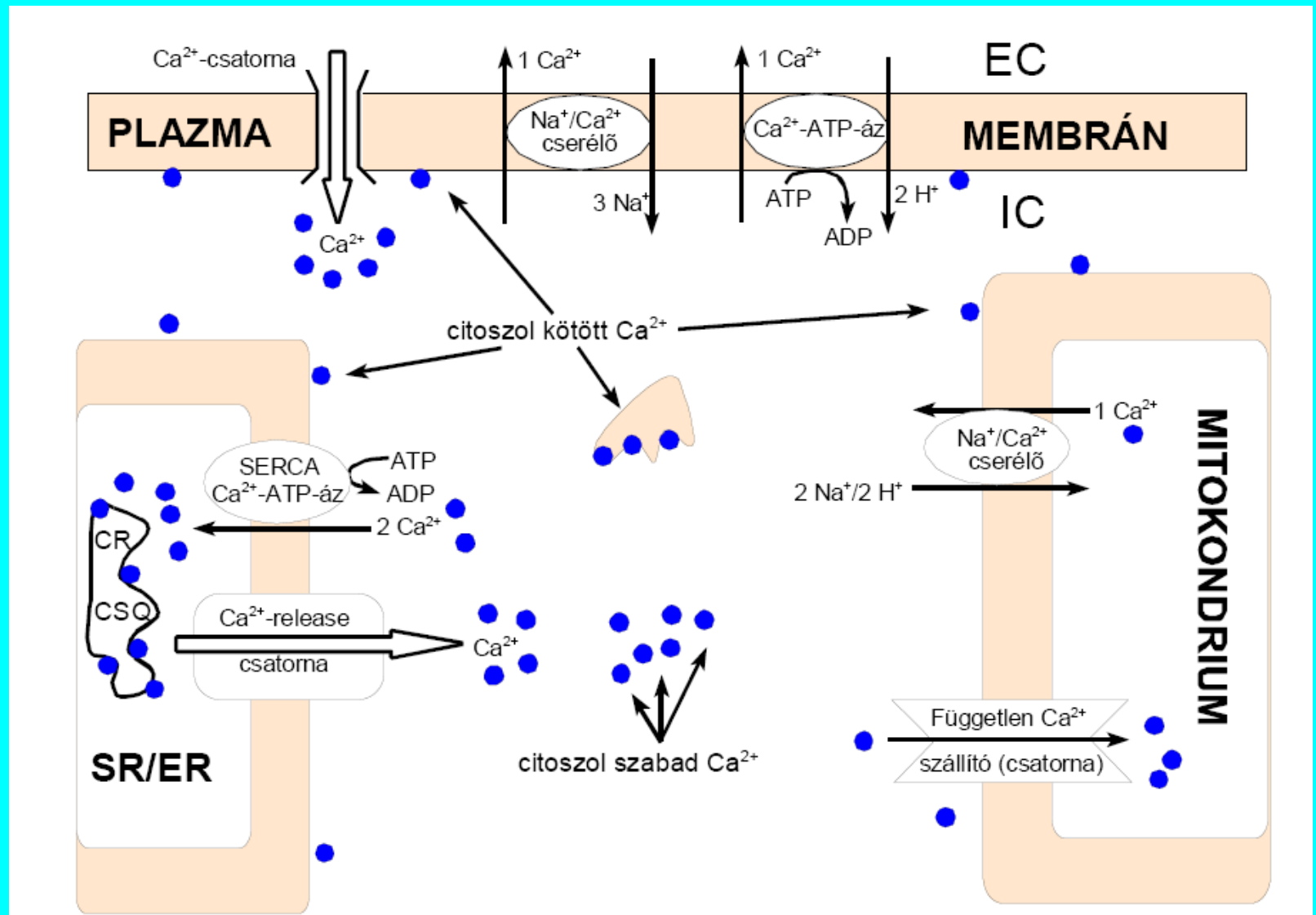
Az **ioncsatornáknak** számos formája, működési mechanizmusa ismert. A **feszültségfüggő** csatornákat a membránpotenciál változása nyitja vagy zárja. Számos ioncsatorna extracelluláris (pl. hormonok) vagy intracelluláris (pl. cAMP vagy kalcium ionok) **ligandok** hatására aktiválódik. Ismertek közvetlenül **mechanikus** hatásokra aktiválódó ioncsatornák is.

A transzport ATPázok alaptípusai

A P-típusú ATPázok az ATP-vel időlegesen foszforilálódnak. A V (vezikuláris) ATPázok több alegységből felépülve ATP hidrolízisre, de szintézisre is képesek. Az ABC transzporterek két nagy transzmembrán domént és két ATP-kötő domént tartalmaznak.

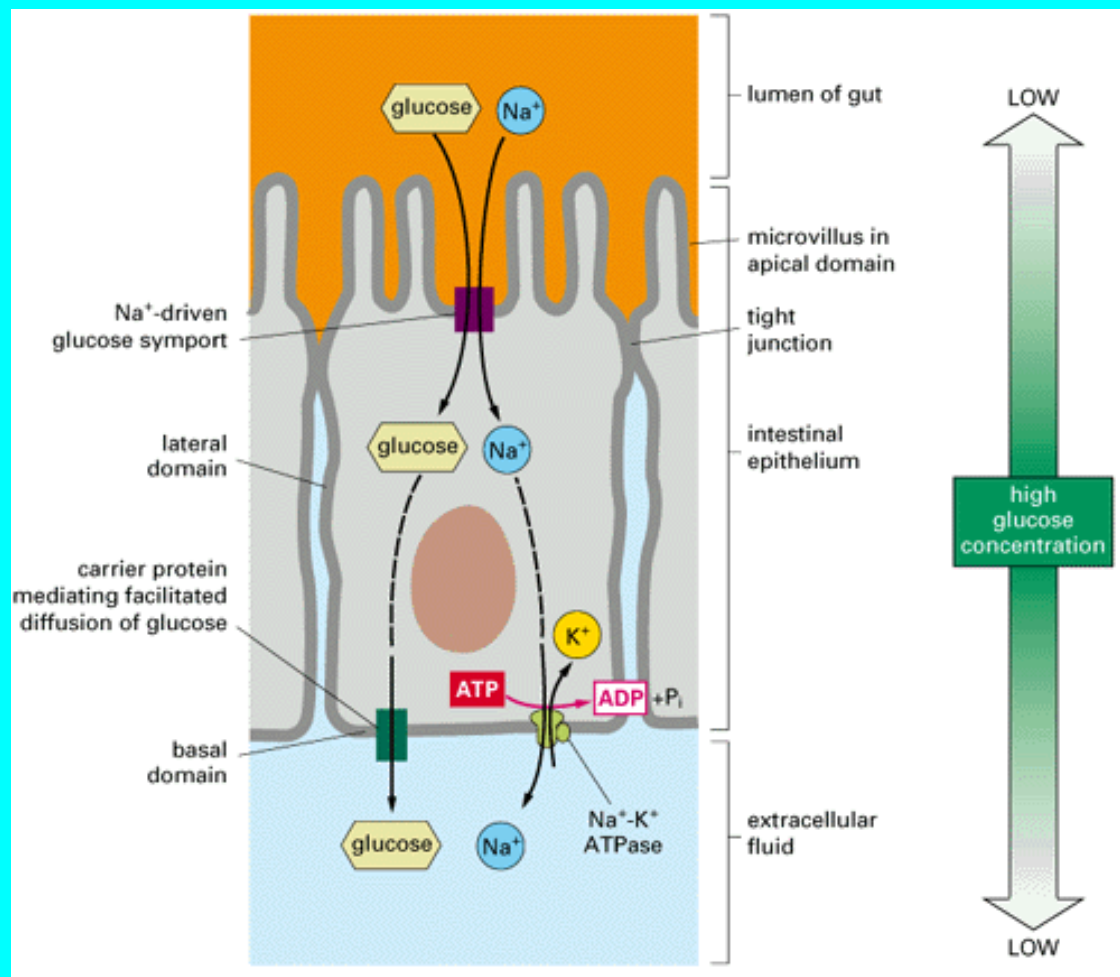
Kalcium transzporterek a sejtben

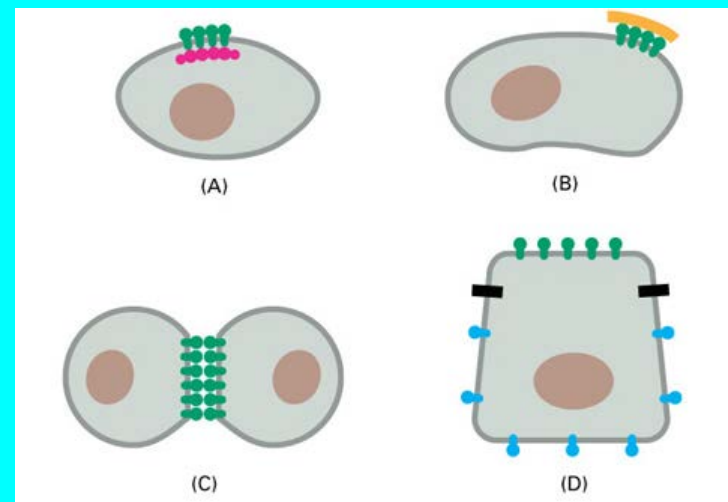
A sejtben belüli igen alacsony kalciumion koncentráció számos transzportfolyamattal szabályozott.

A membrán-transzporterek elhelyezkedése a sejtekben

Polarizált sejtekben az egyes transzporterek speciális lokalizációban találhatók!

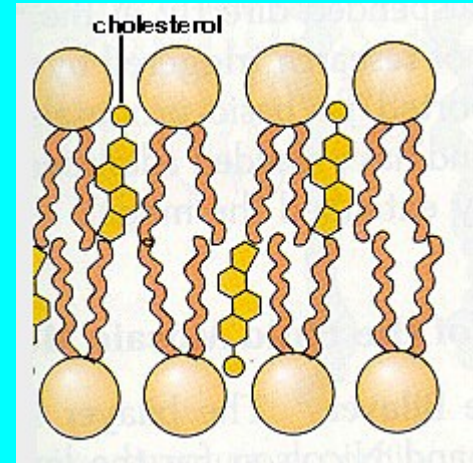
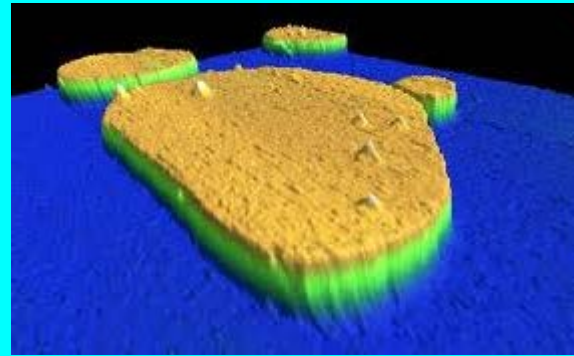
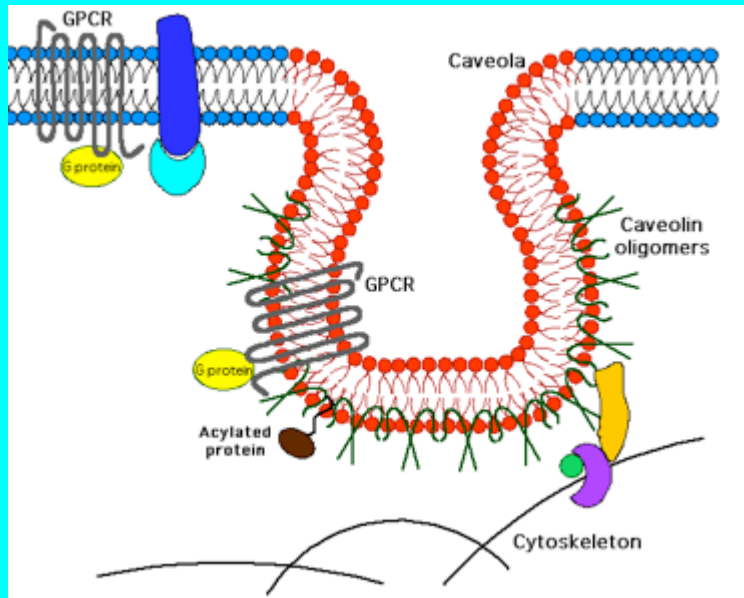

Fehérjék együttes elhelyezkedésben, pl. lipid-tutajokban

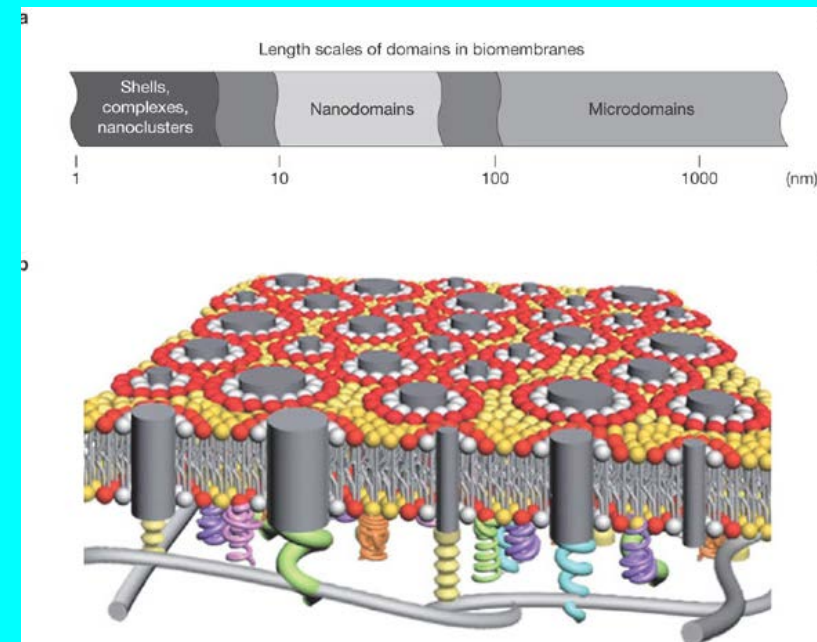

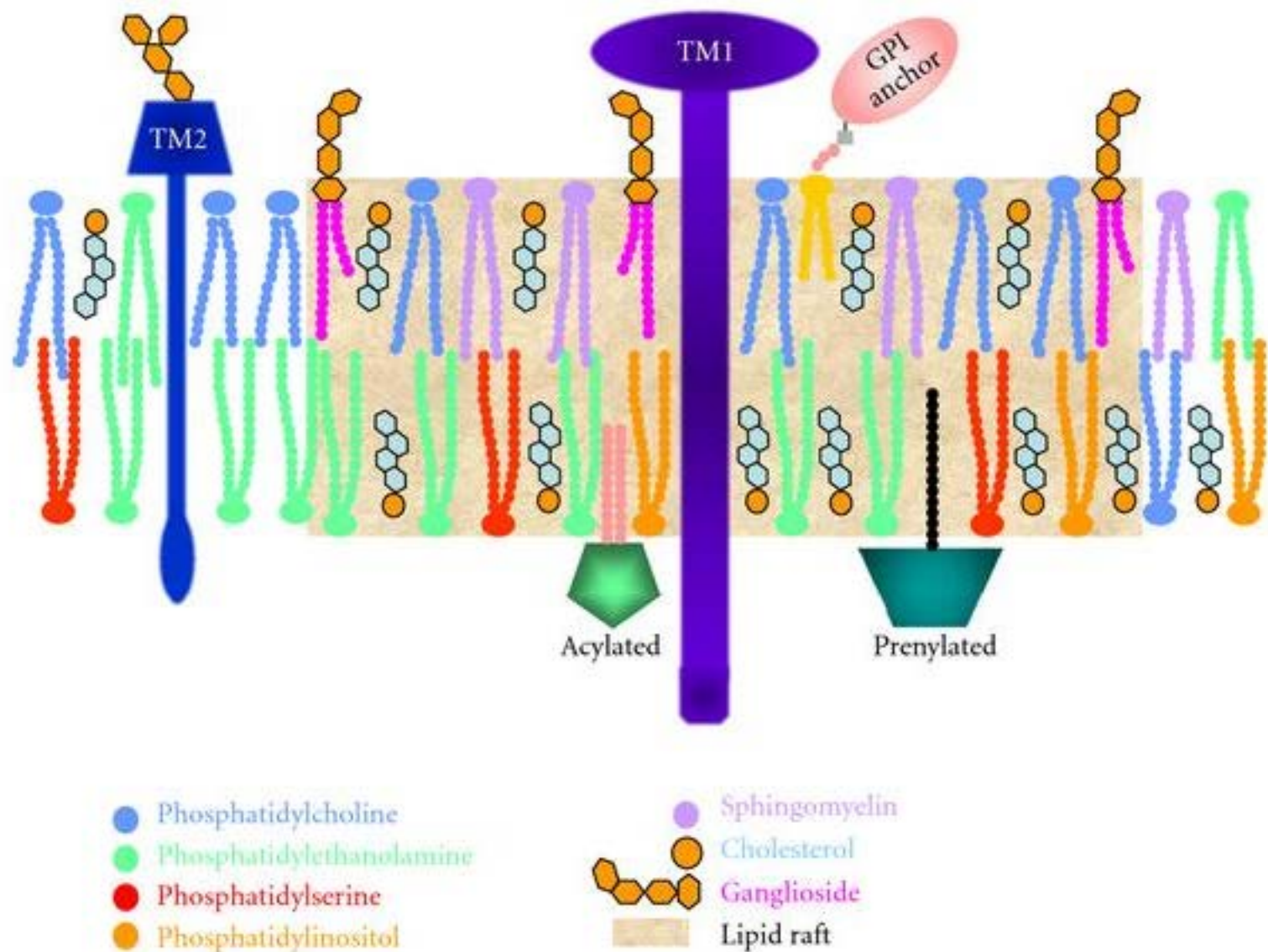
Lipid tutajok („rafts”) a membránokban

A lipid-tutajok (raftok) a plazmamembrán speciális régiói, amelyeket magas koleszterin tartalom és speciális lipidek és fehérjék összeállása jellemez.

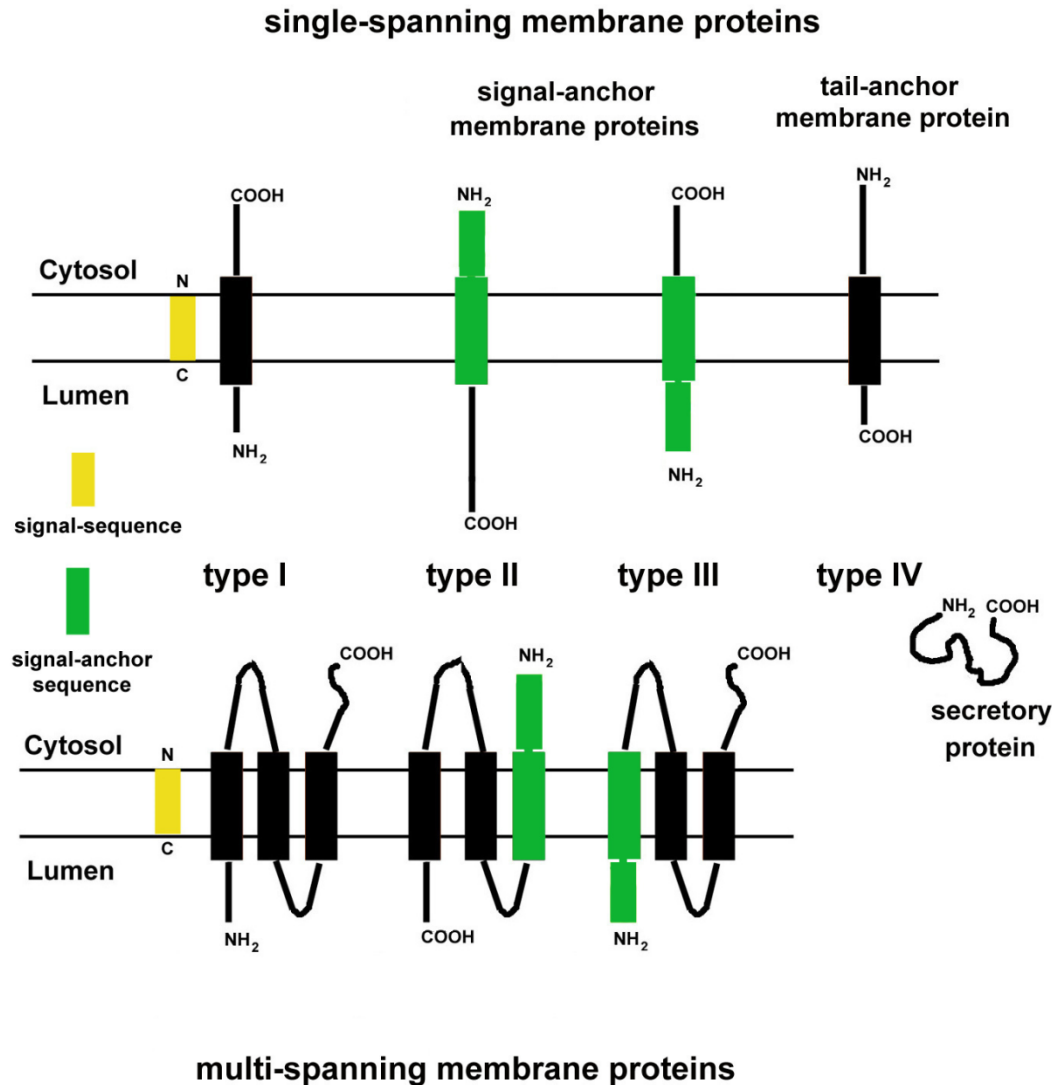

Lipid tutajok („rafts”) a membránokban

Membránfehérjék szintézise

– mindig lipidmembránokban készülnek!

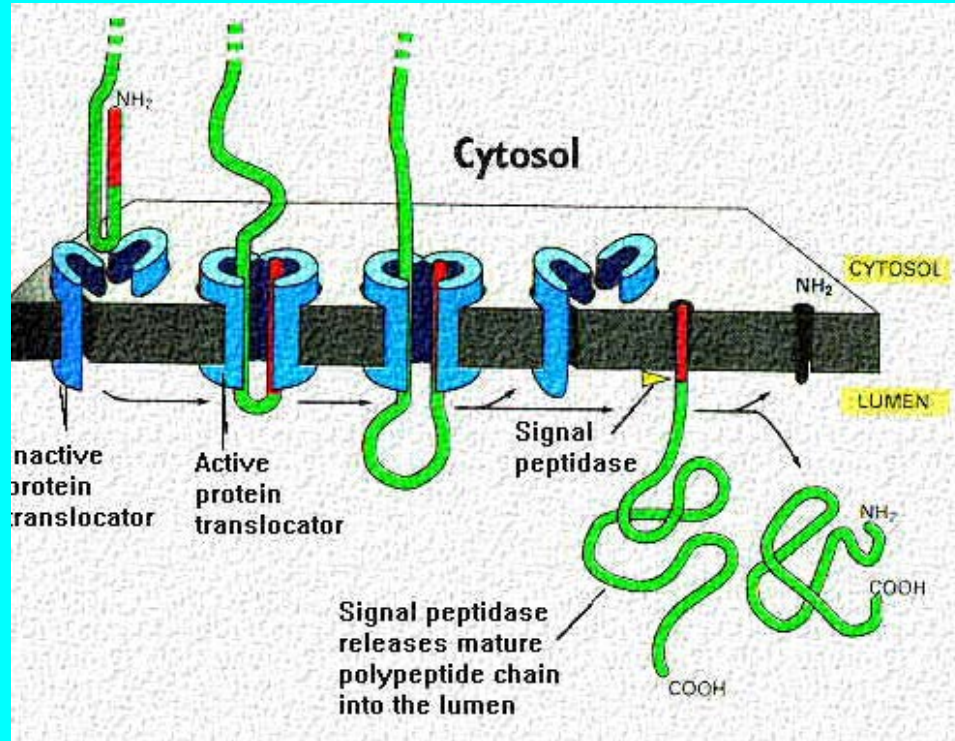

A membránfehérjék már szintézisük során lipid-rétegekbe illeszkednek, folyamatosan membránokban készülnek és utaznak a sejt különböző, membránokkal elhatárolt területeire.

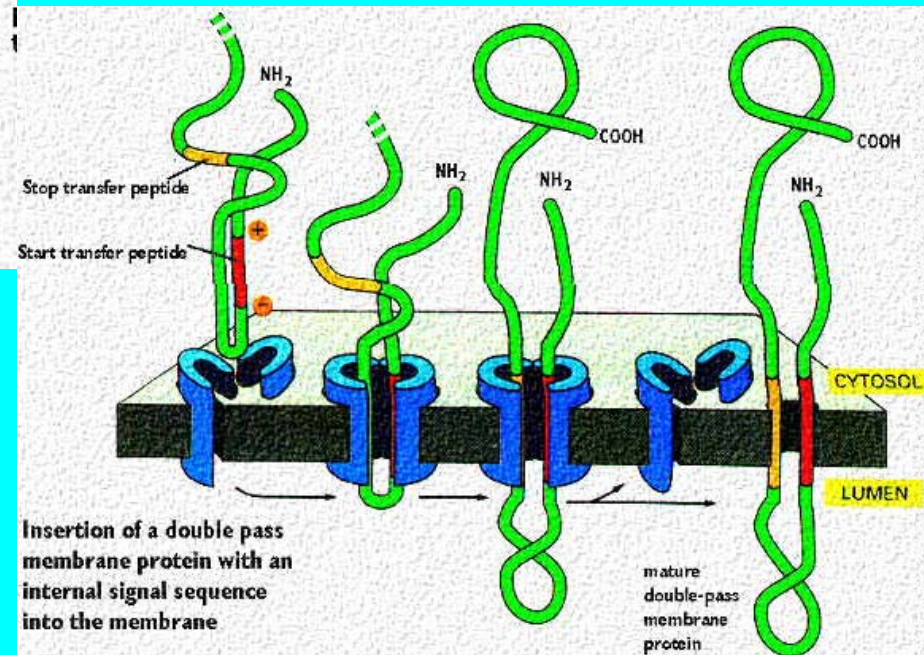
A képződés és beilleszkedés részletei ma sem pontosan és minden részletükben ismertek, a folyamatot ún. szignál szekvenciák és horgony szekvenciák irányítják.

Transzporter fehérjék beépülése membránokba

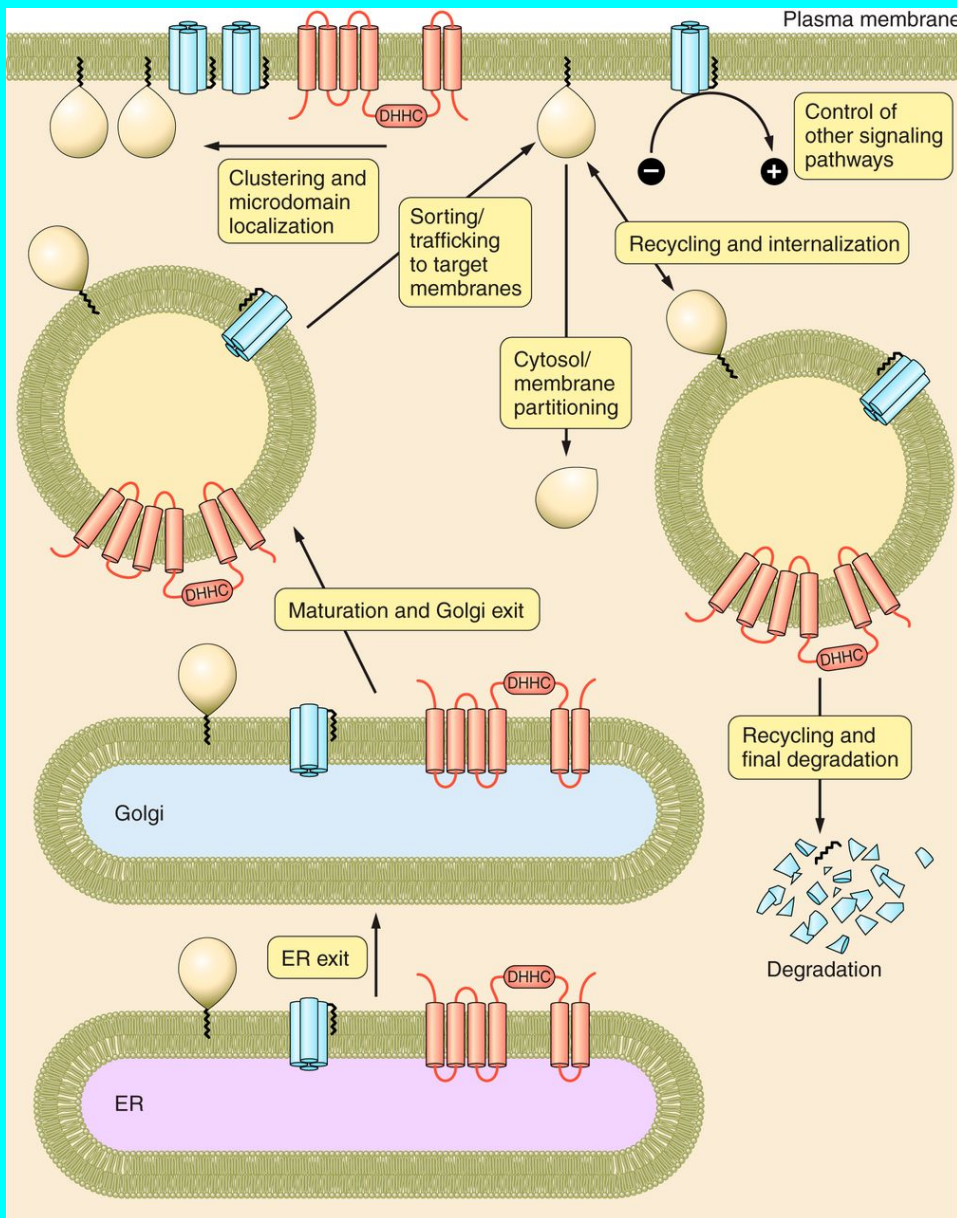

A membránfehérjék szintézisének és lipid-rétegekbe illeszkedésének folyamata - szignál szekvenciák és horgony szekvenciák szerepe.

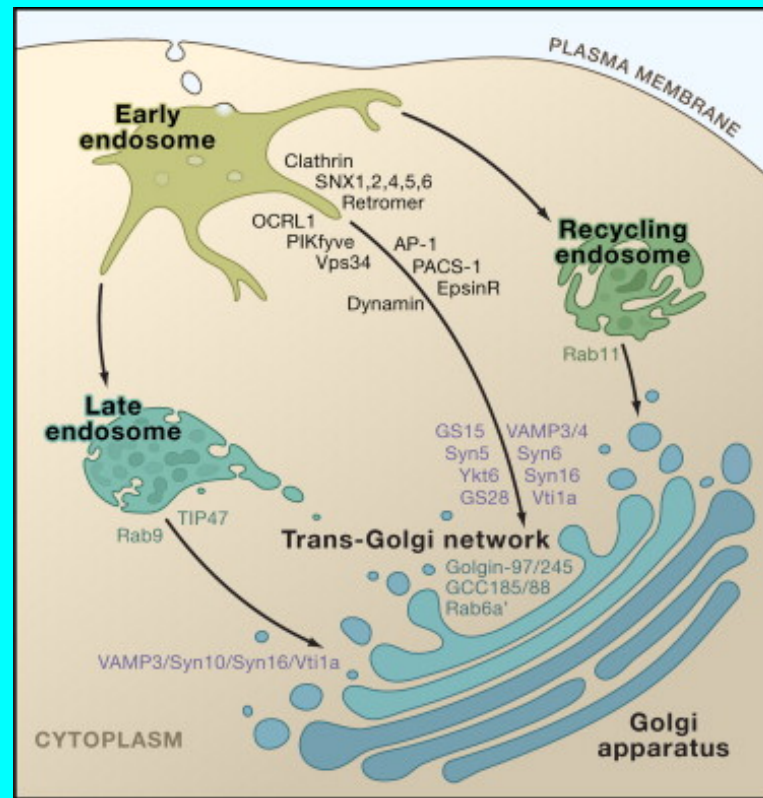

A membránfehérjék utazása (trafficking) a sejtekben

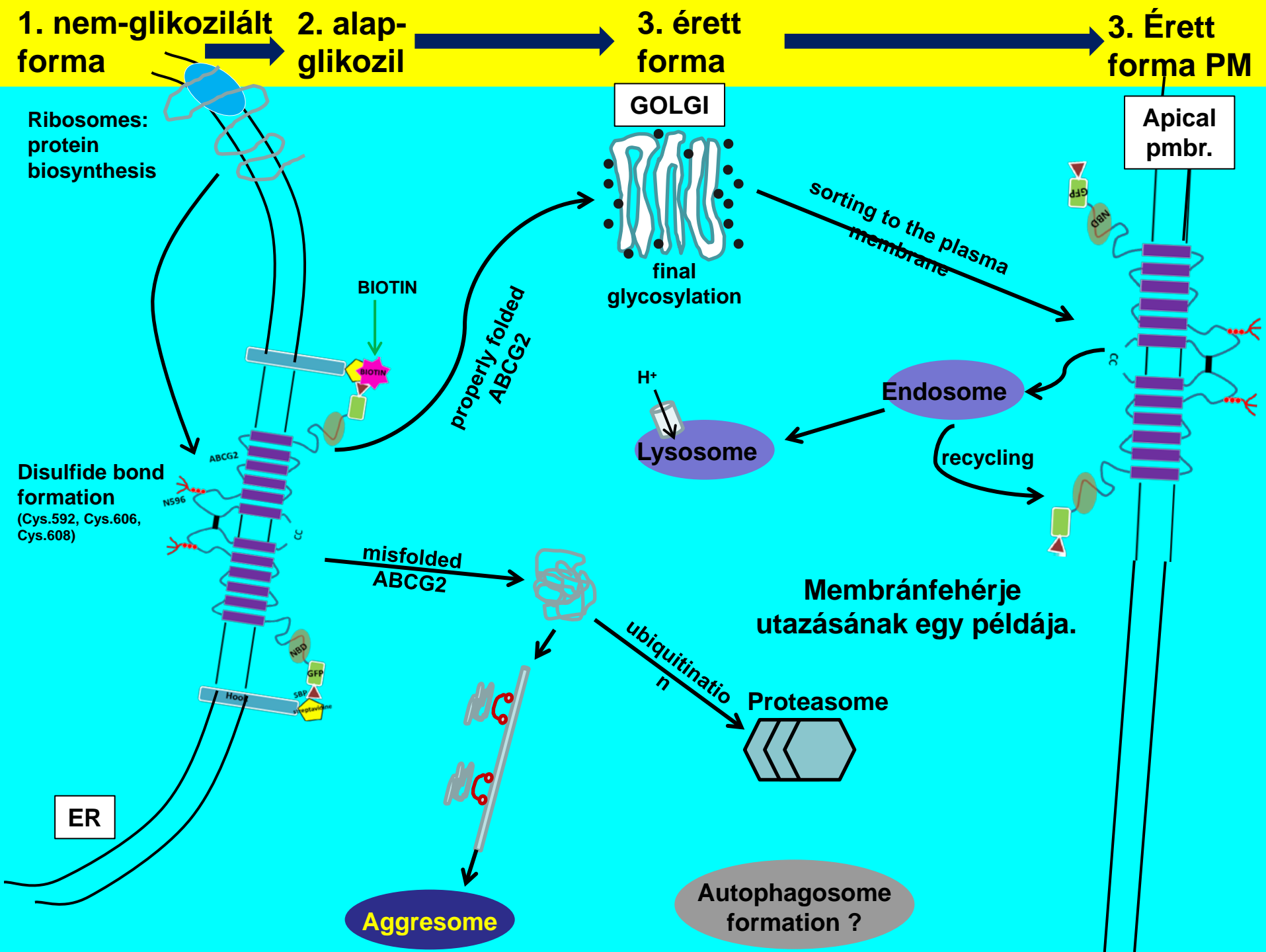
A folyamat membránvezikulák mozgásán, utazásán alapul

Az endoplazmás retikulumban képződő membránfehérjék a Golgi apparátusba kerülnek, ahol a cukor-komponensek épülnek be, majd a vezikulák vándorlásával további sejtalkotókba és a sejtmembránba utaznak, folyamatos reciklizációban vesznek részt.

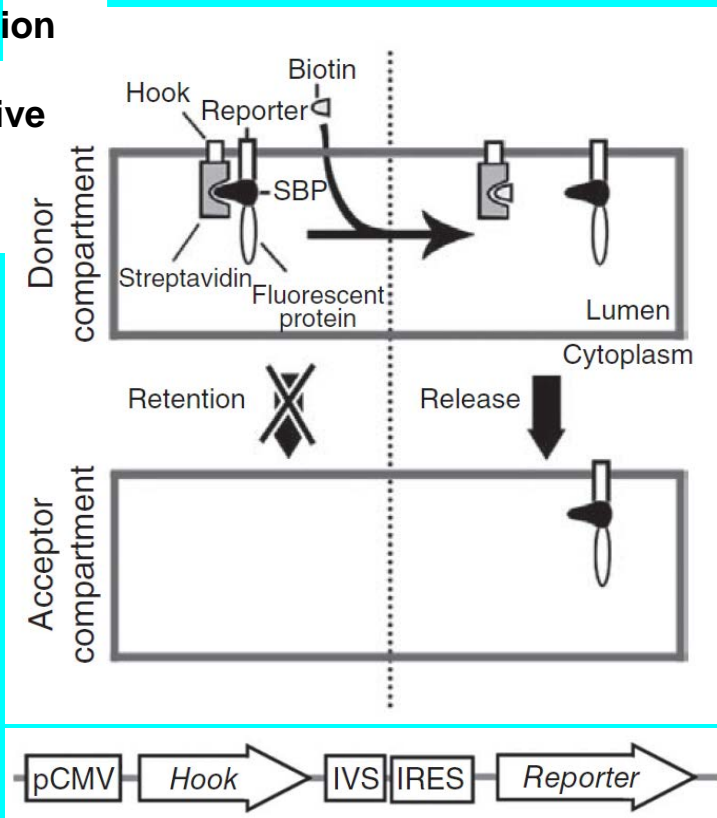

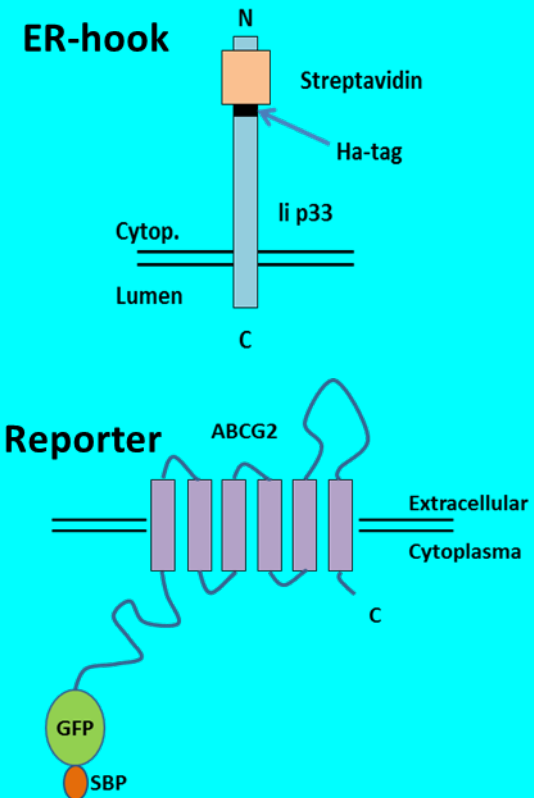

RUSH: dinamikus módszer membránfehérje utazás követésére

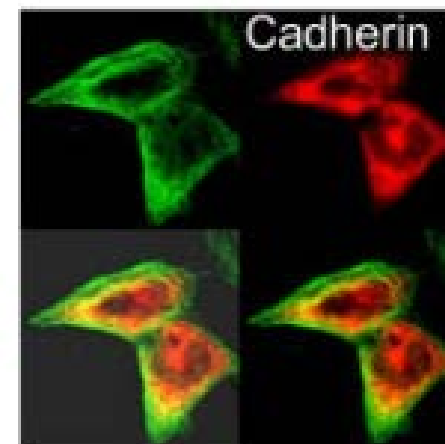
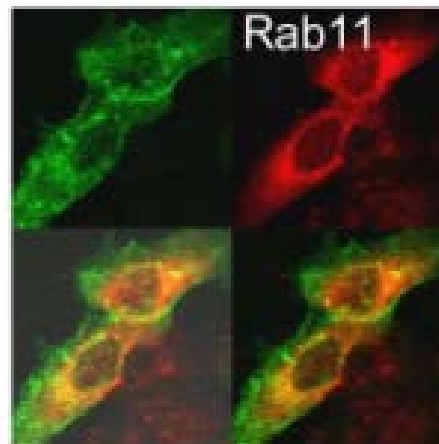
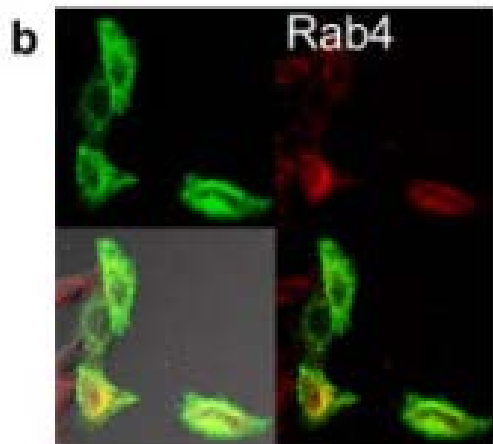
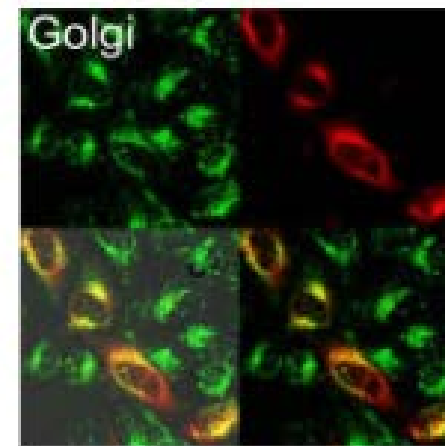
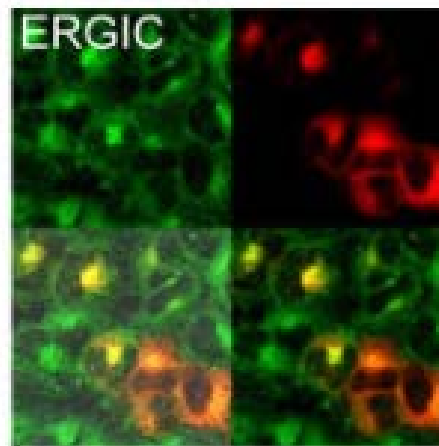
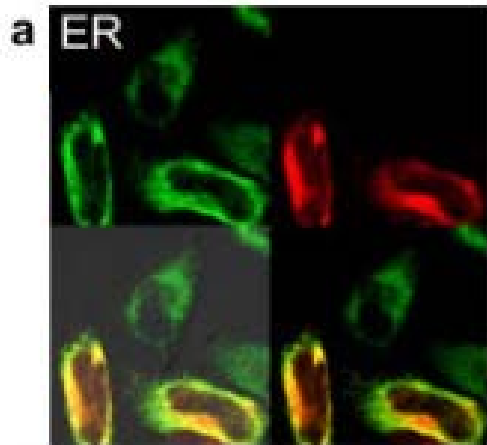
Retention Using Selective Hooks

Synchronization of secretory protein traffic in populations of cells
F. Perez, *Nature Methods*, 2012

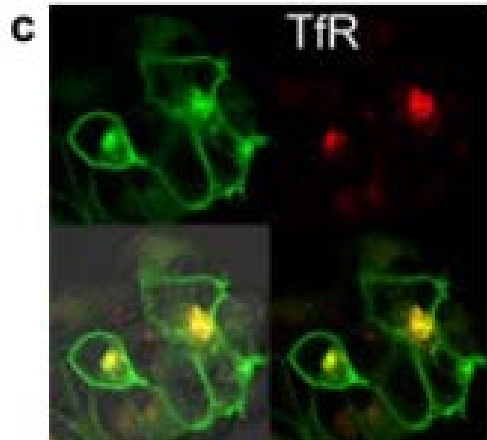

Egy érdekes kísérleti módszer: az ER-ban elkészült, jelölt membránfehérjék oda rögzített állapotúak, majd egy adott vegyület hatására szinkronizálva elindulhatnak a sejten belüli utazásra, amely így jól követhető

Korai endoszóma

Késői endoszóma

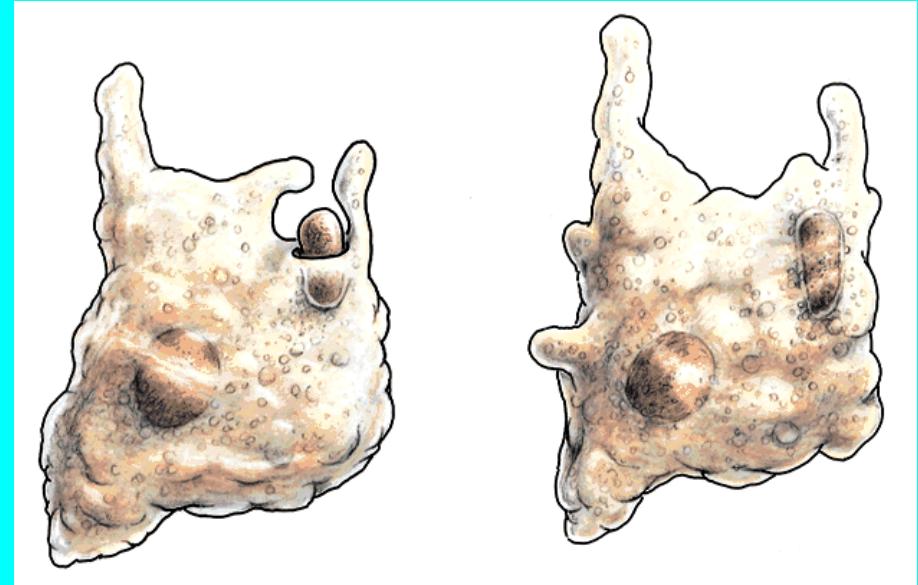
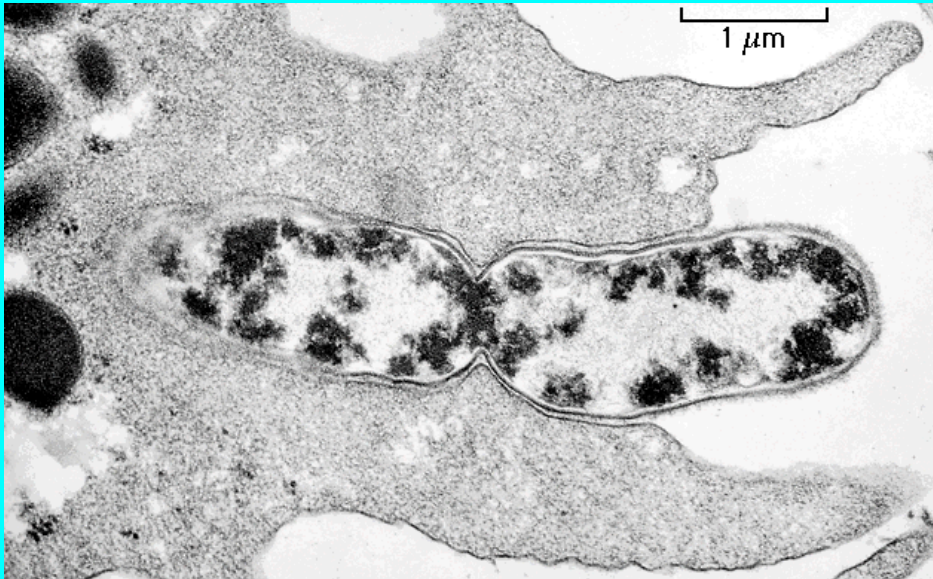

**Specifikus membránfehérje
jelölések az egyes sejt-komponensek
követésére**

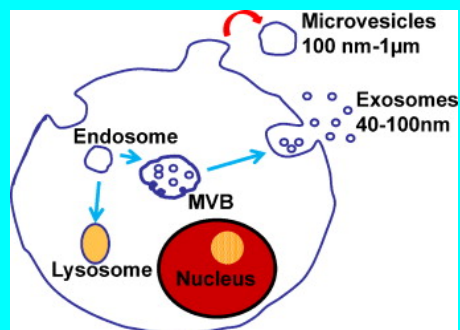
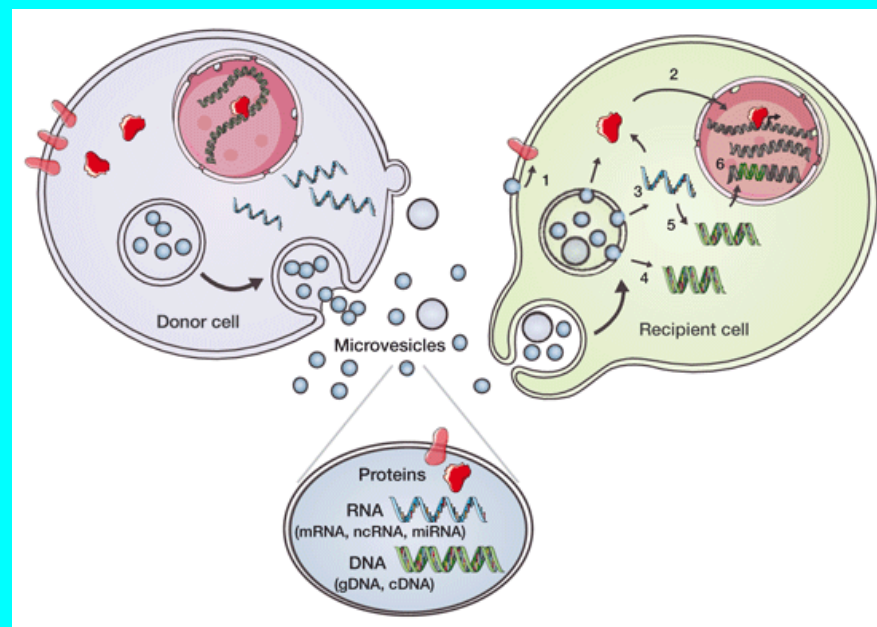
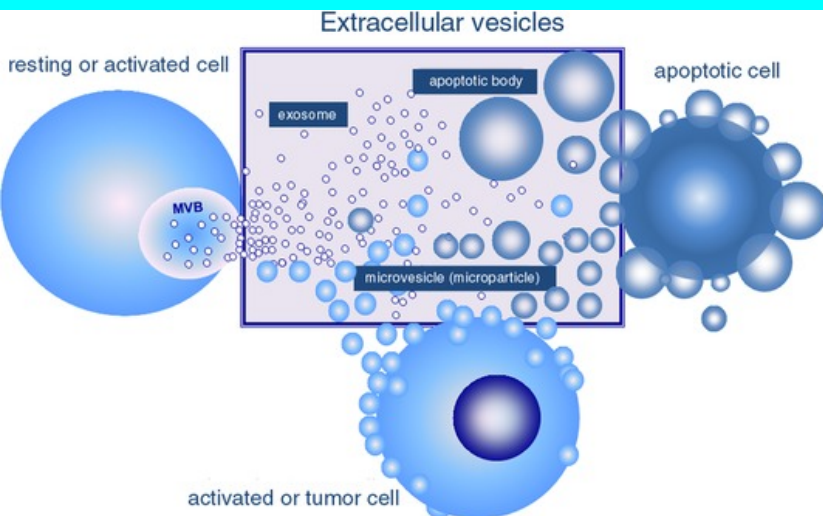
Transzferrin receptor endocitózis

Endocitózis – exocitózis - transzcitózis

Makrofágok – fagocitózis (endocitózis)

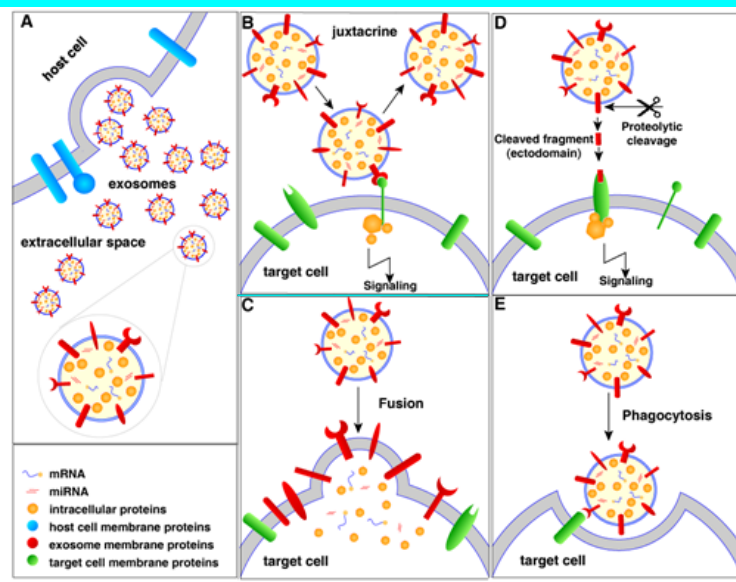

Mikrovezikulák képződése a sejtekből - exoszómák

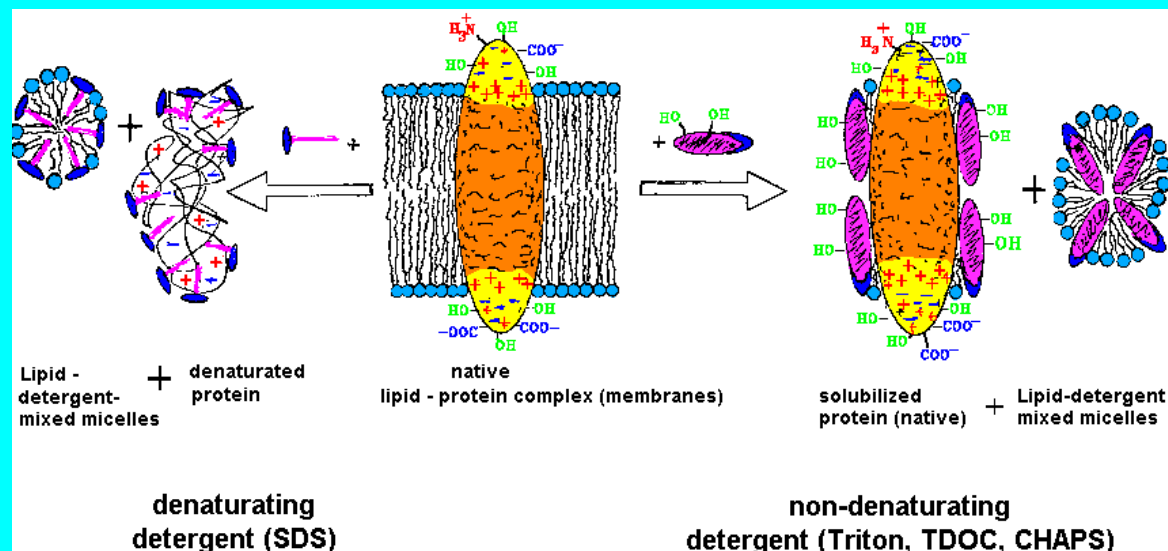
Normál és aktivált (immun)sejtek,
apoptotikus sejtek,
daganatsejtek...

Fontos fiziológiás szabályozó
szerep!

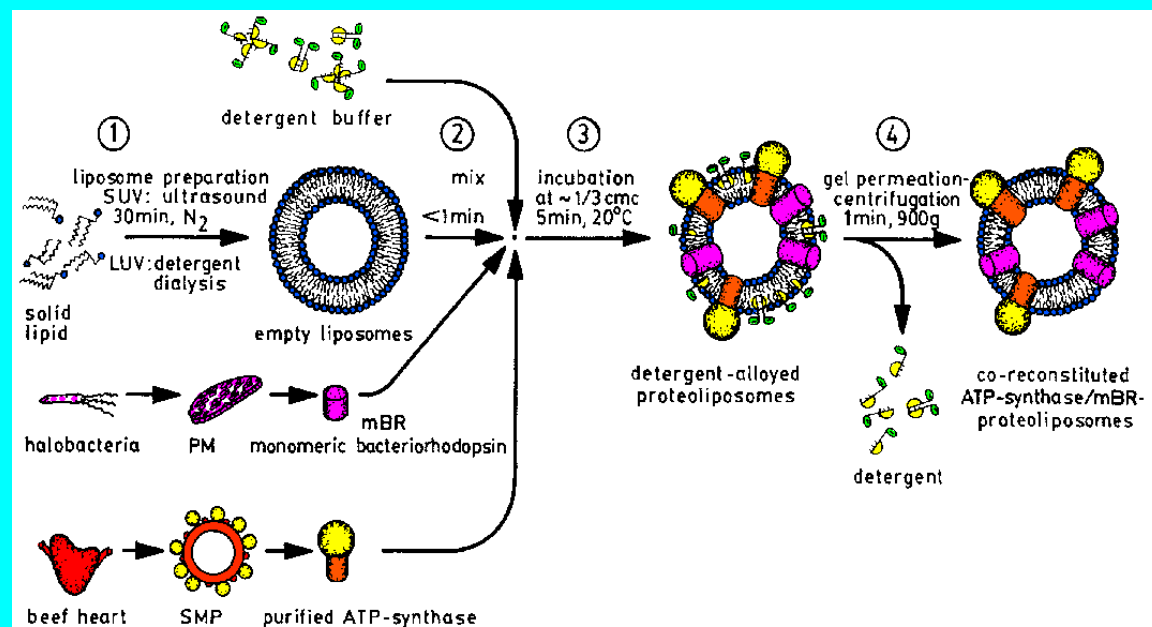

Membránfehérjék szerkezetvizsgálata és beépítése lipidekbe

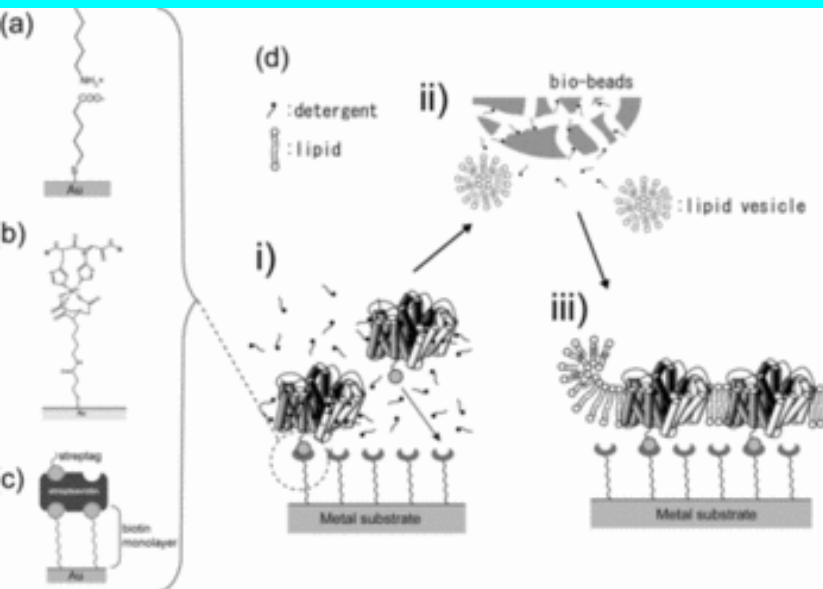
Membránfehérjék izolálása

Membránfehérjék rekonstitúciója

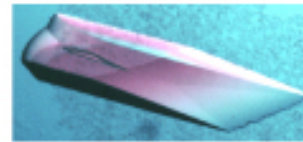
Membránfehérjék rekonstitúciója – atomi szintű szerkezet meghatározása

Membránfehérjék
kristályosítása –
lipid rétegben

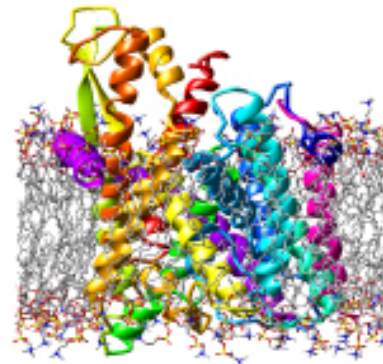

Membránfehérjék
kristályosítása –
háromdimenziós szerkezet!

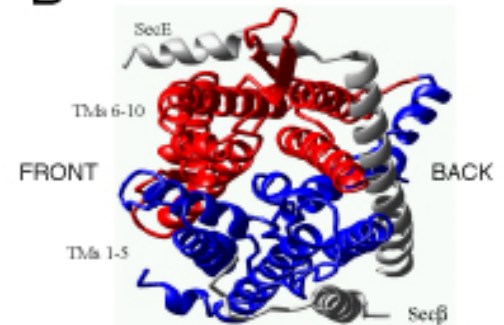
A

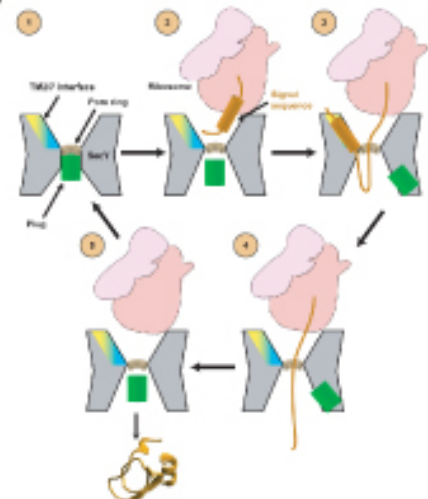
C

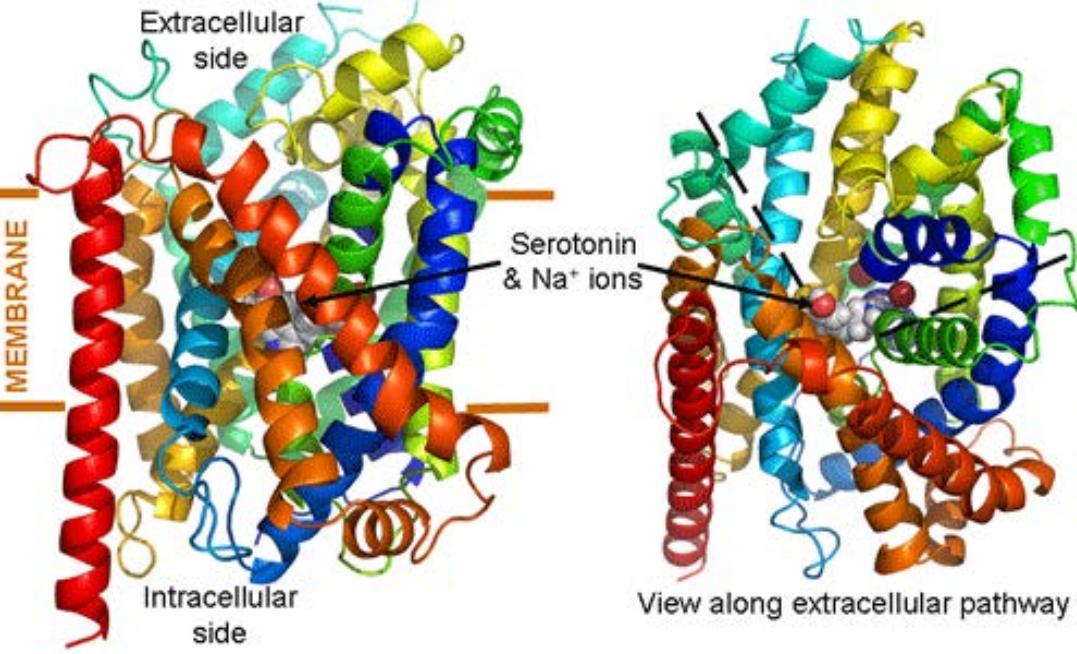

B

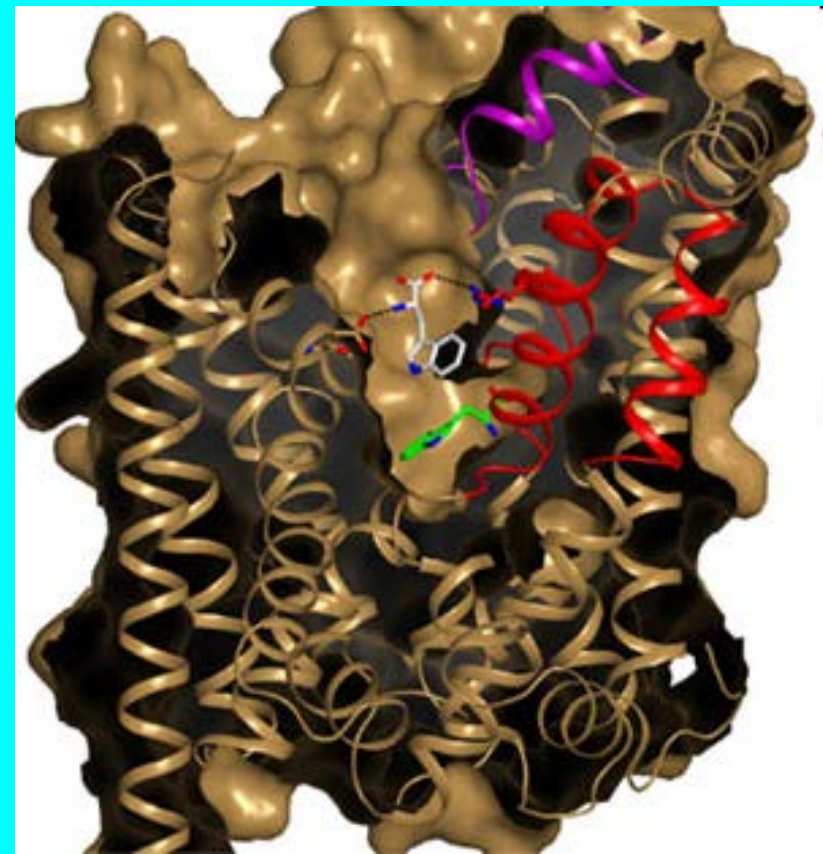
D

Szerotonin transzporter
Na-függő transzport

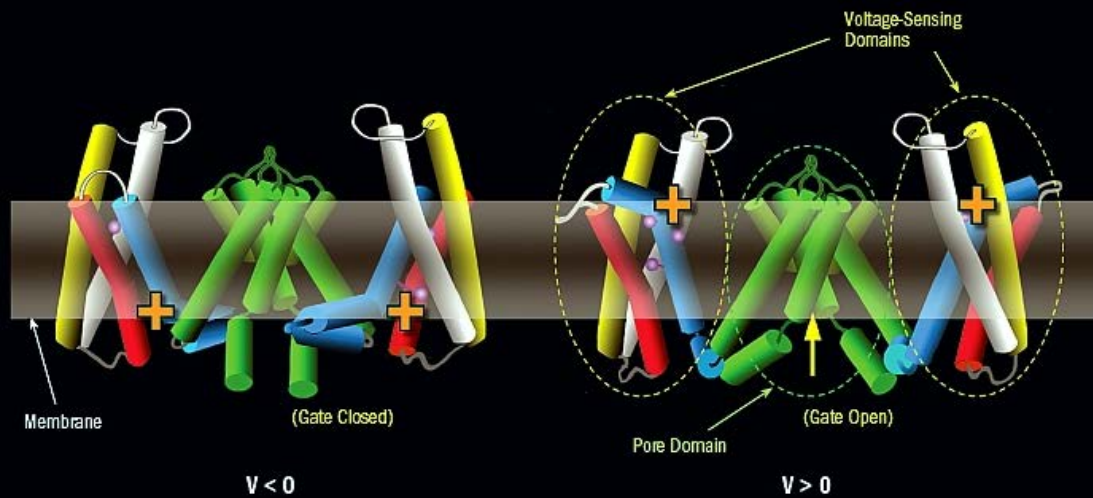
Leucin transzporter (Science, 2008)

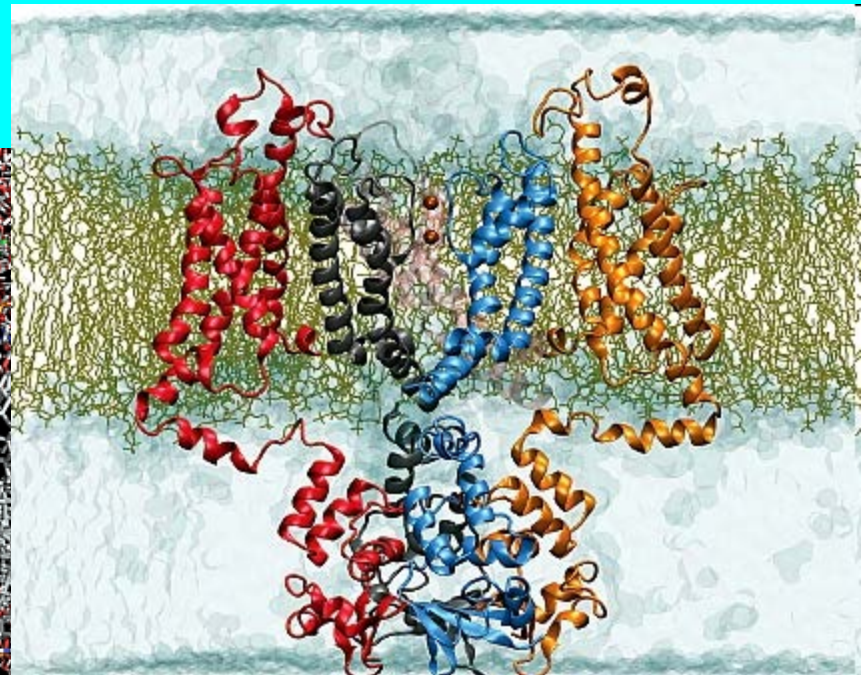
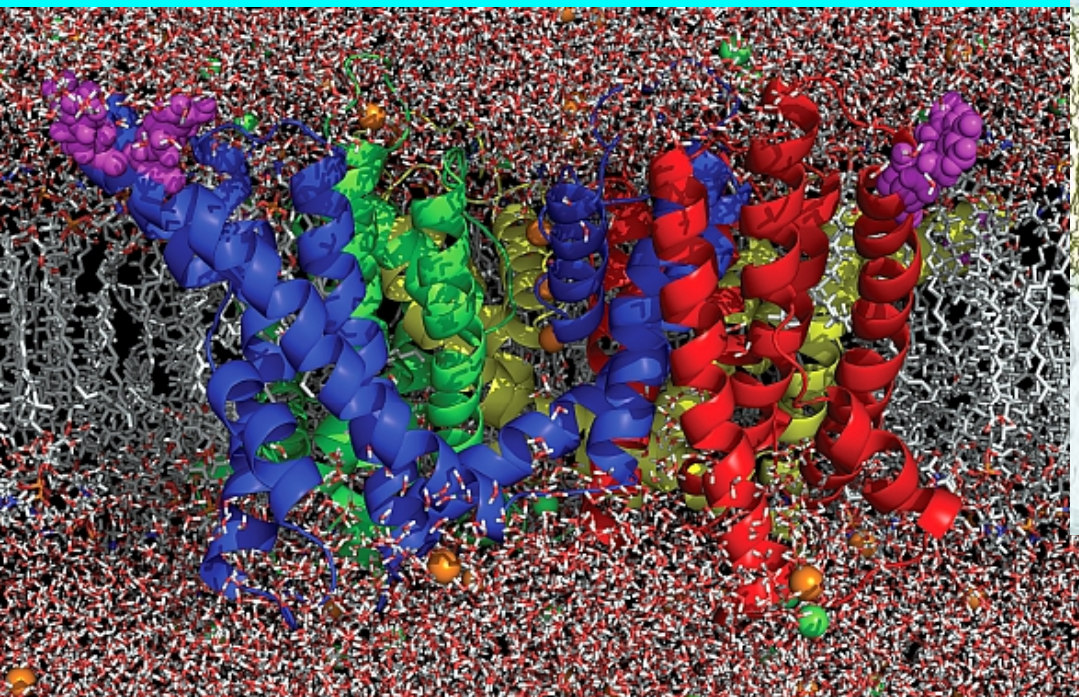
Closed State

Open State

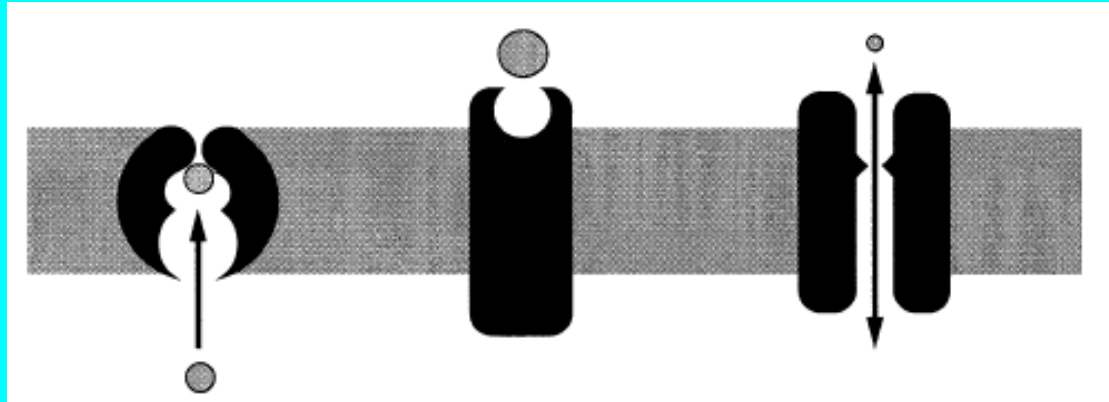

Feszültségfüggő
K⁺ ion csatorna (Kv1.2)

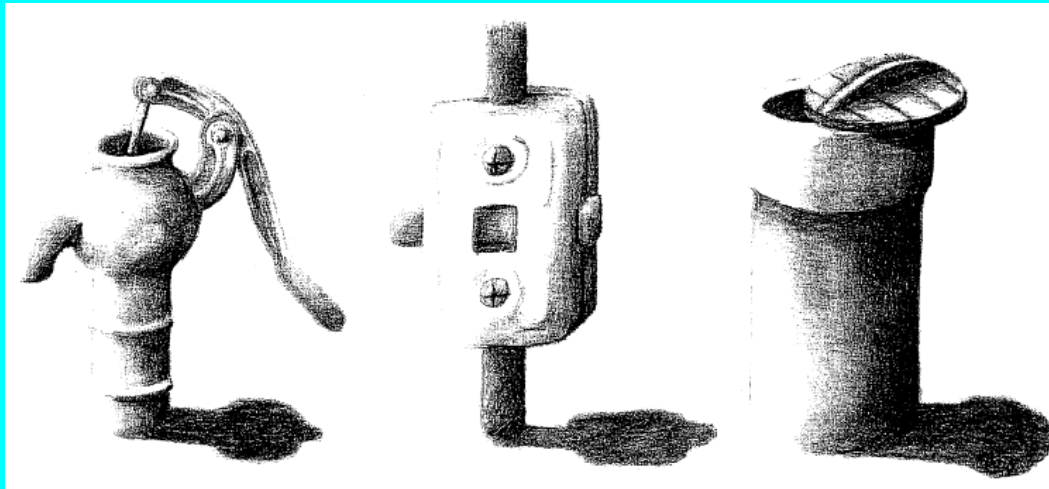
Molekuláris szerkezet
és modellek

Az ABC (ATP-binding Cassette) transzporterek

pumpák   receptorok   csatornák

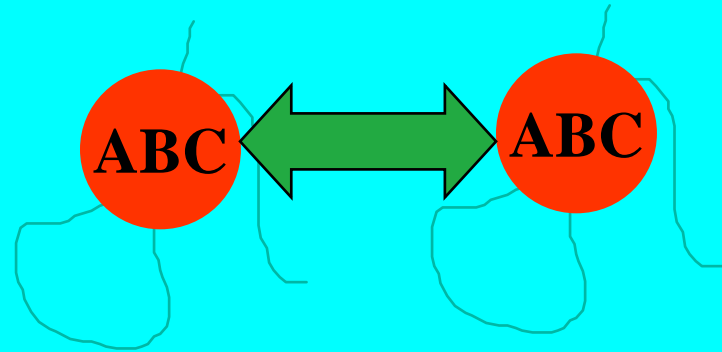
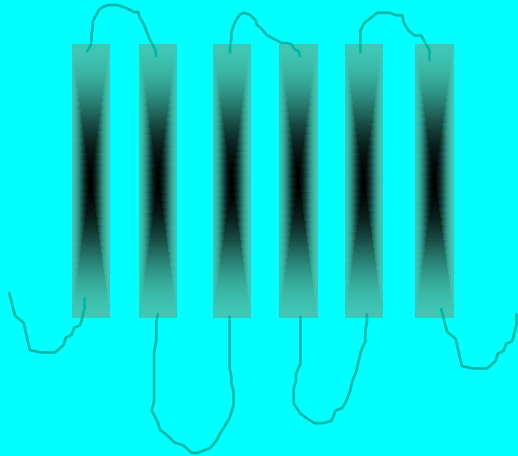

Az ABC transzporterek: mindezen feladatokra képesek?

Az ABC transzporterek alap-motívumai:

**6 TMH membrán
domén (TMD)**

Kooperáló ABC domének

Az ABC doménekben:

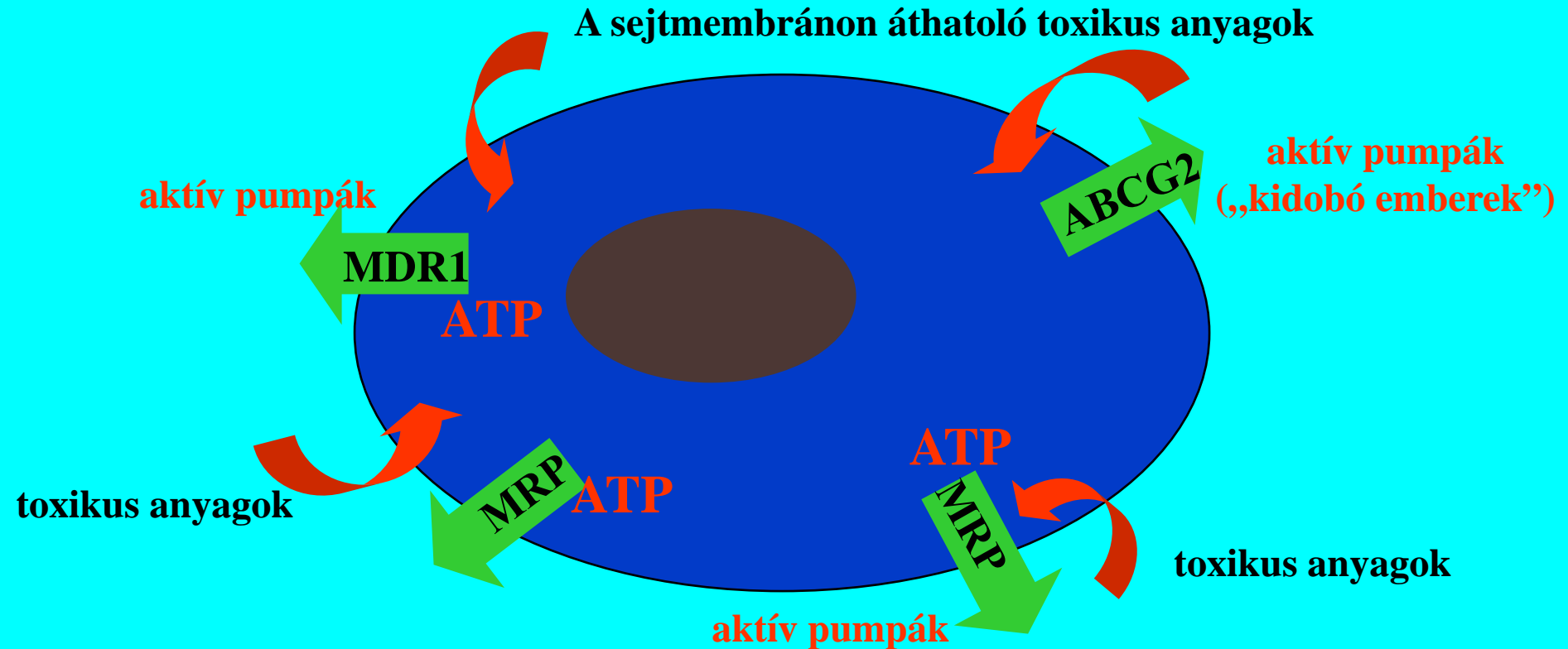
Walker A

Signature (C)

Walker B

**(egyedi az ABC
transzportereknél!)**

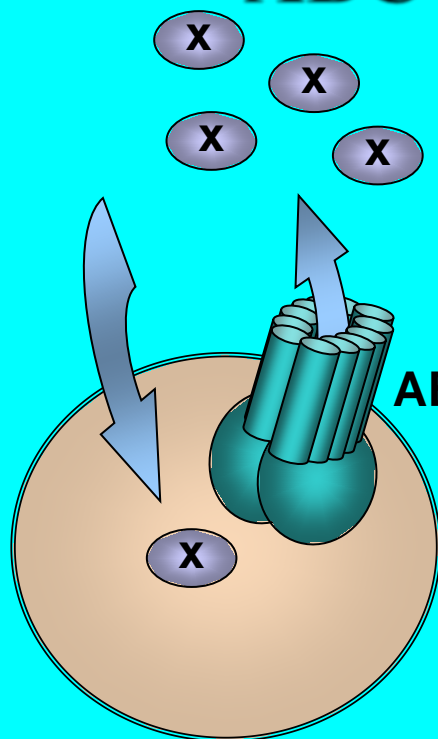
A gyógyszer (multidrog)-rezisztencia pumpák – ABC transzporterek

A sejtek és a szervezet védelméért felelős aktív pumpák az ATP energiájával működnek –

a **rákos sejtek** az ABC fehérjéket a **saját védelmükre** használják fel

ABC multidrog transzporterek

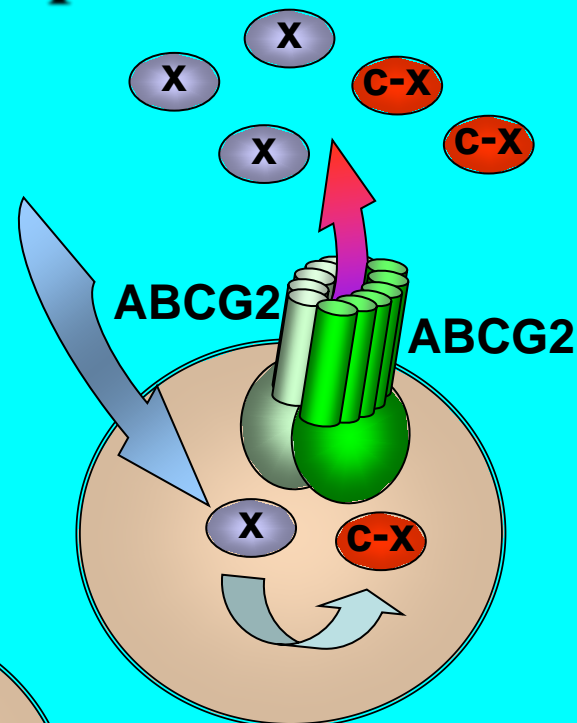
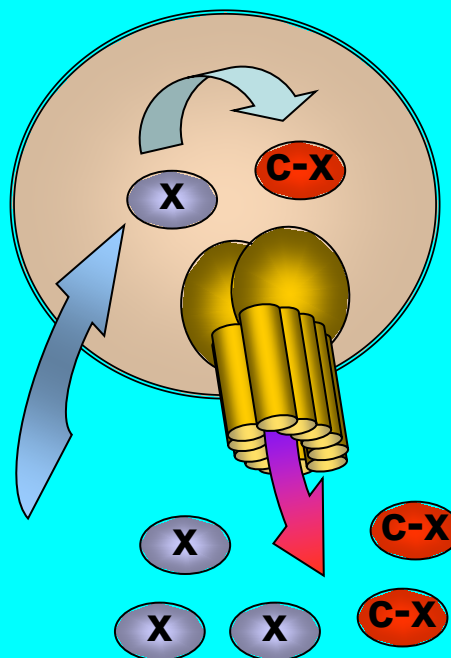

ABCB1/Pgp

Szubsztrátok:
hidrofób drogok (X)

Három fő multidrog
transzporter!

ABCC1/MRP1

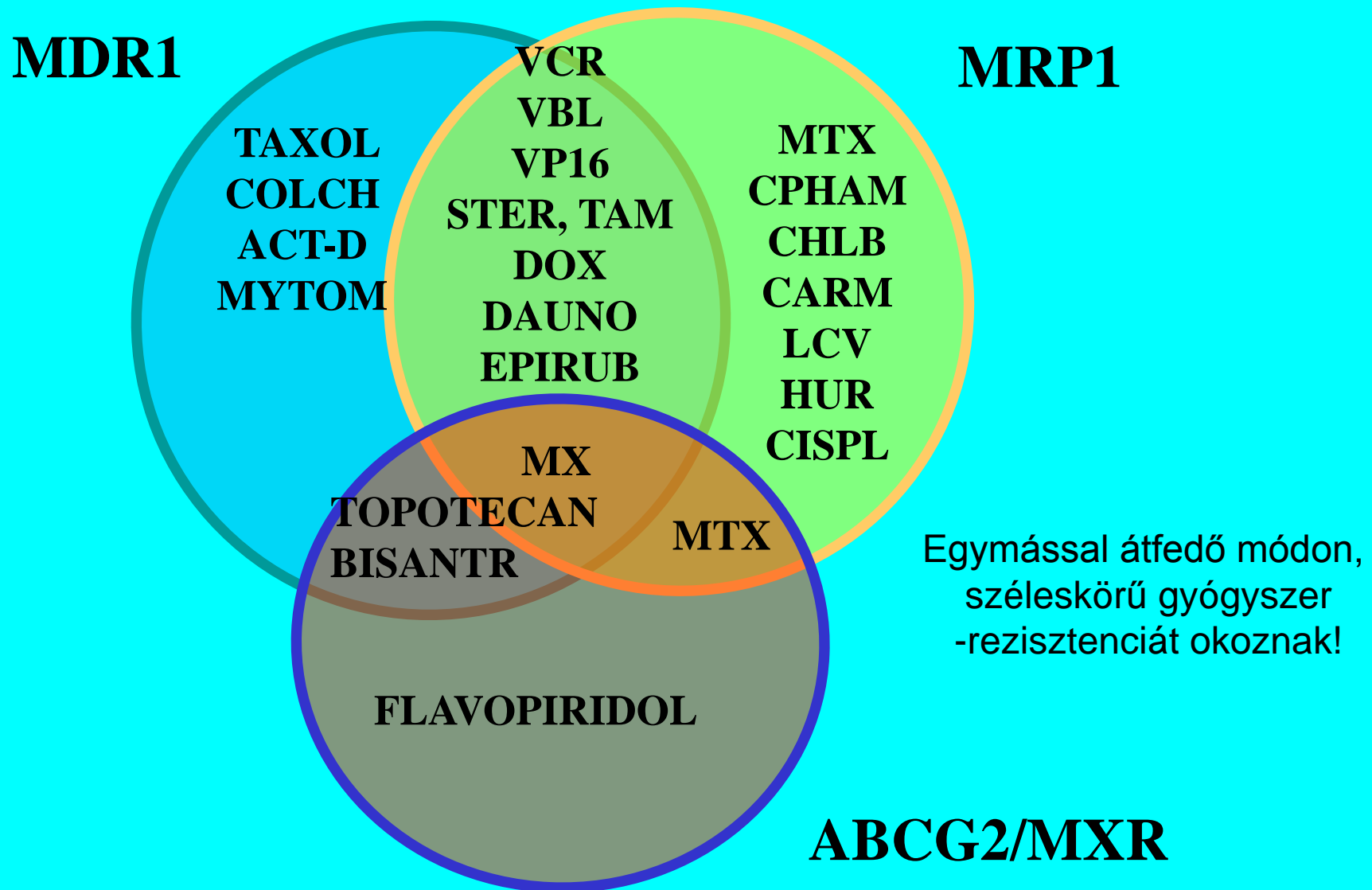

ABCG2

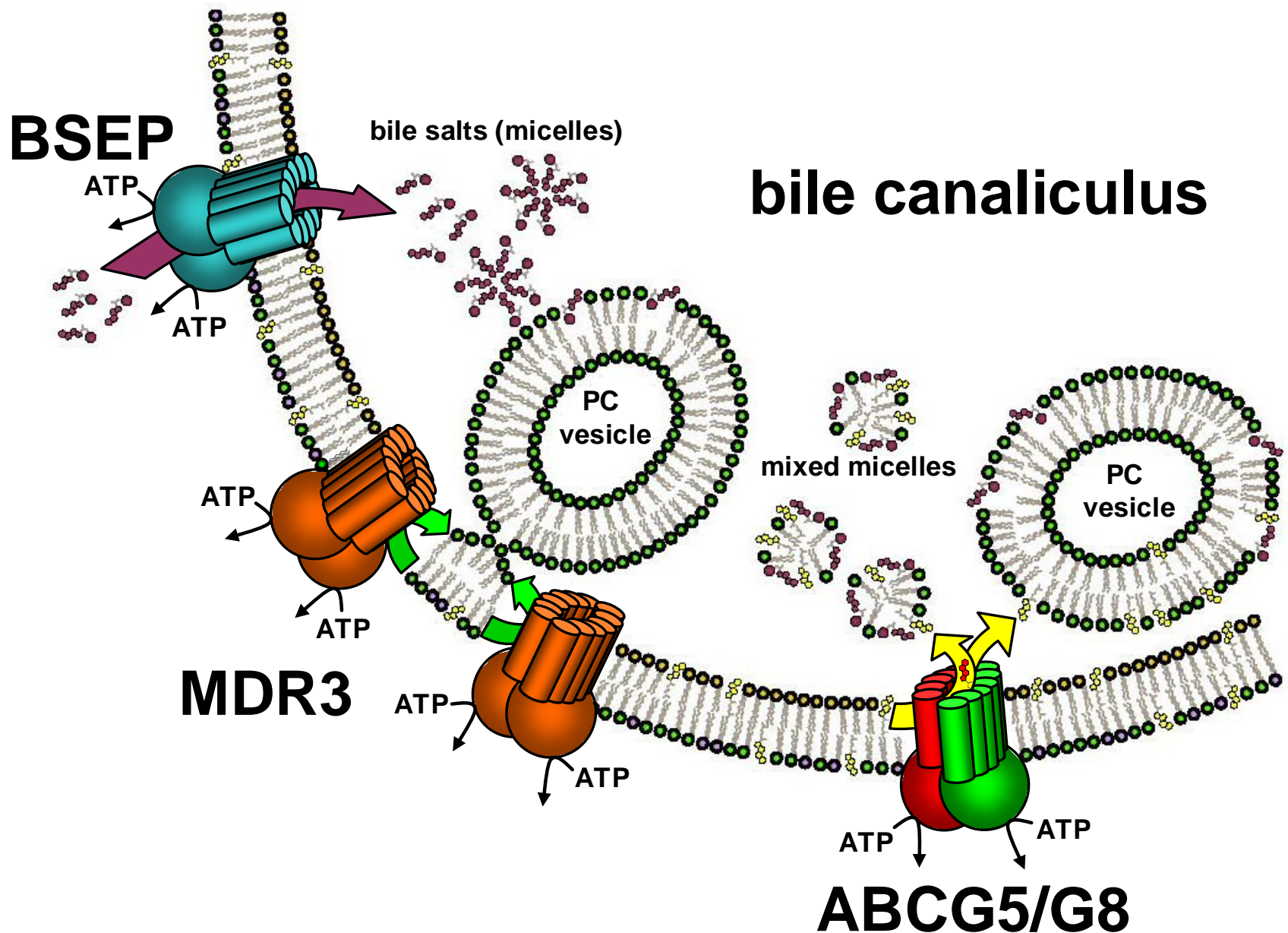
ABCG2

Szubsztrátok:
hidrofób drogok (X),
de már
részlegesen
méregtelenített
metabolitok (C-X) is!

A multidrog rezisztencia fehérjék szerepe rák-ellenes gyógyszereknél

Az ABC transzporterek élettani szerepe: lipidek transzportja a májban

Az ABC transzporterek élettani szerepe: méregtelenítés a placentában

Anyai
vér-
keringés

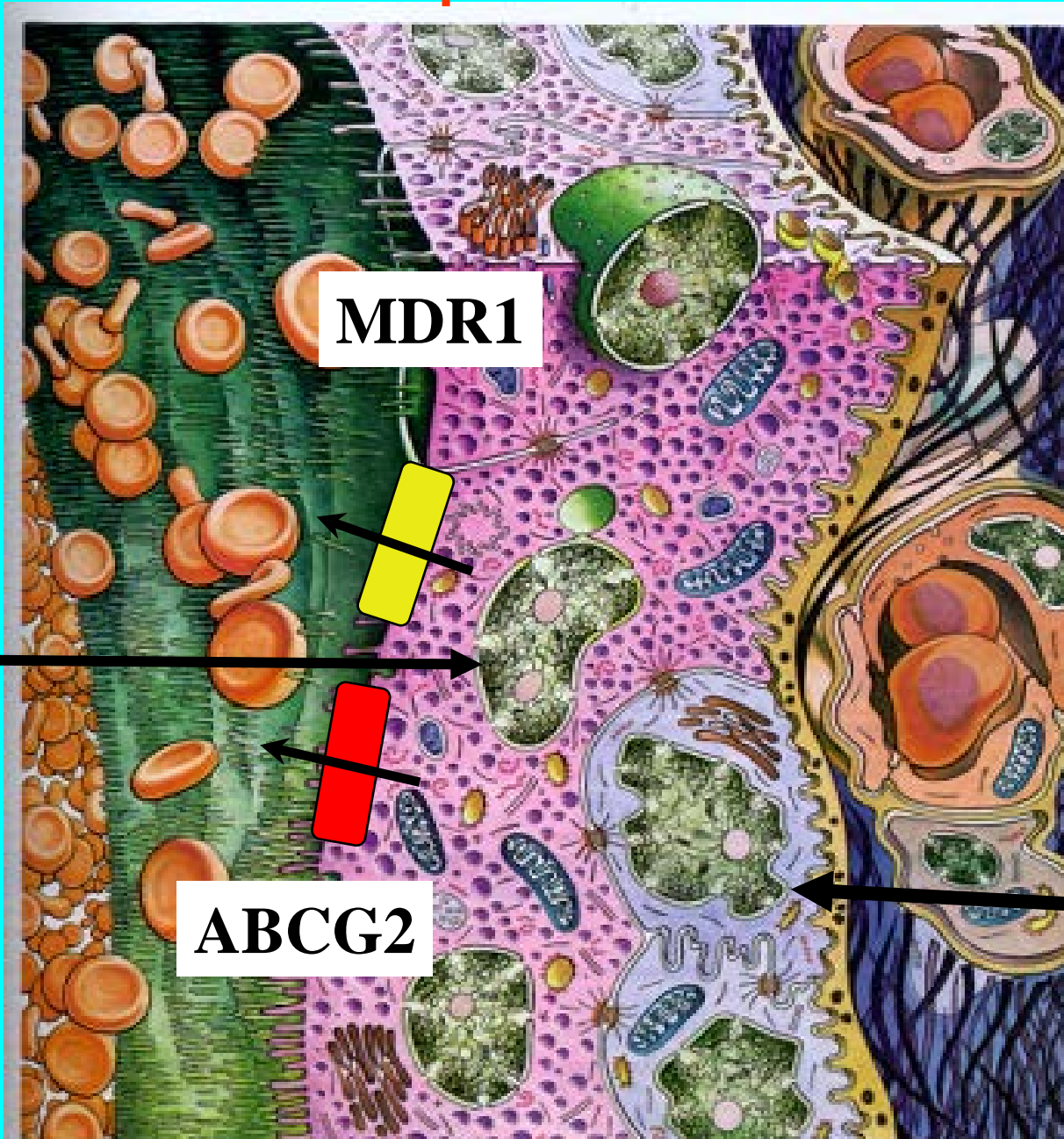
Magzati
vér-
keringés

MDR1

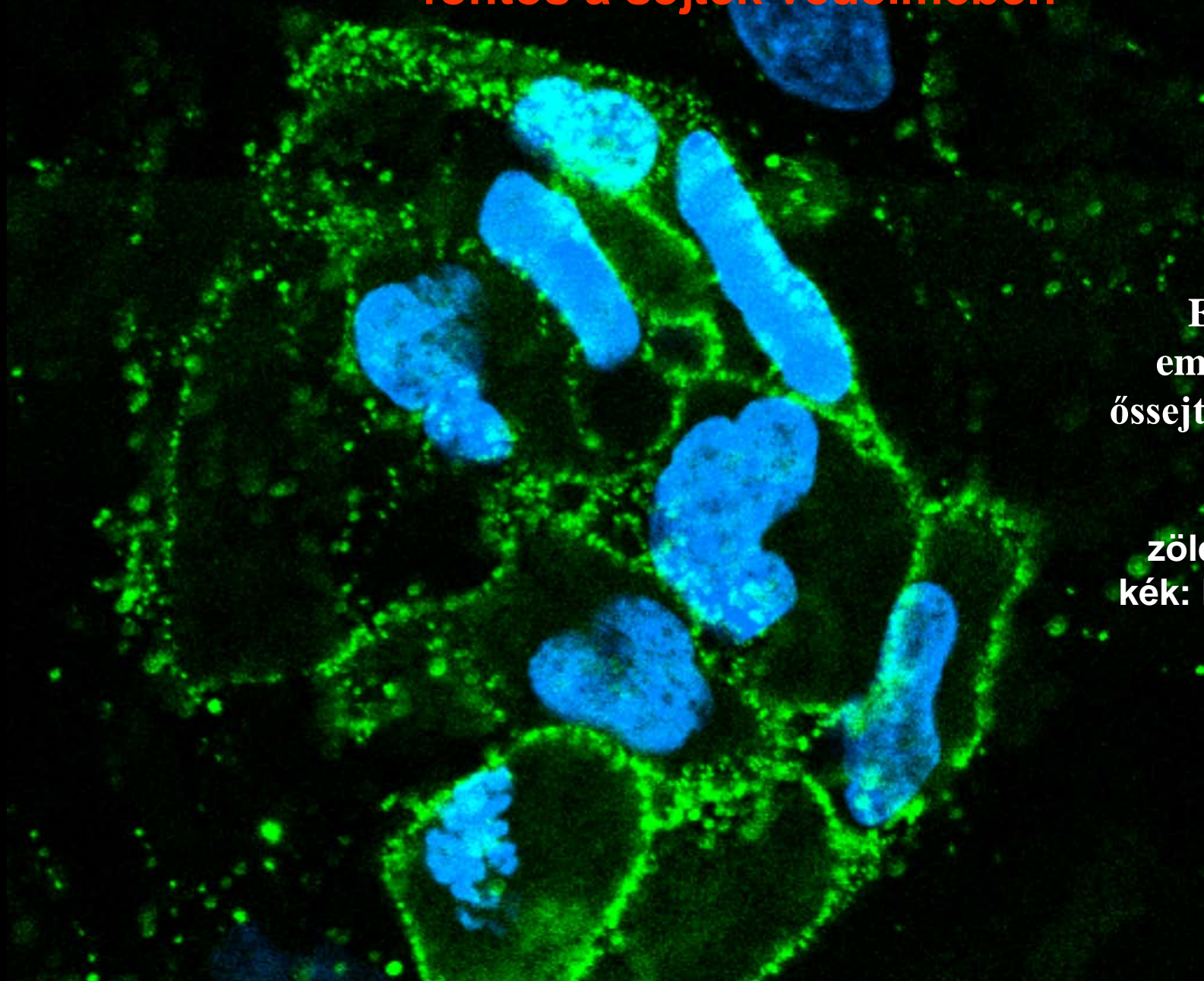
Syncytio-
trophoblast

Cyto-
trophoblast

ABCG2

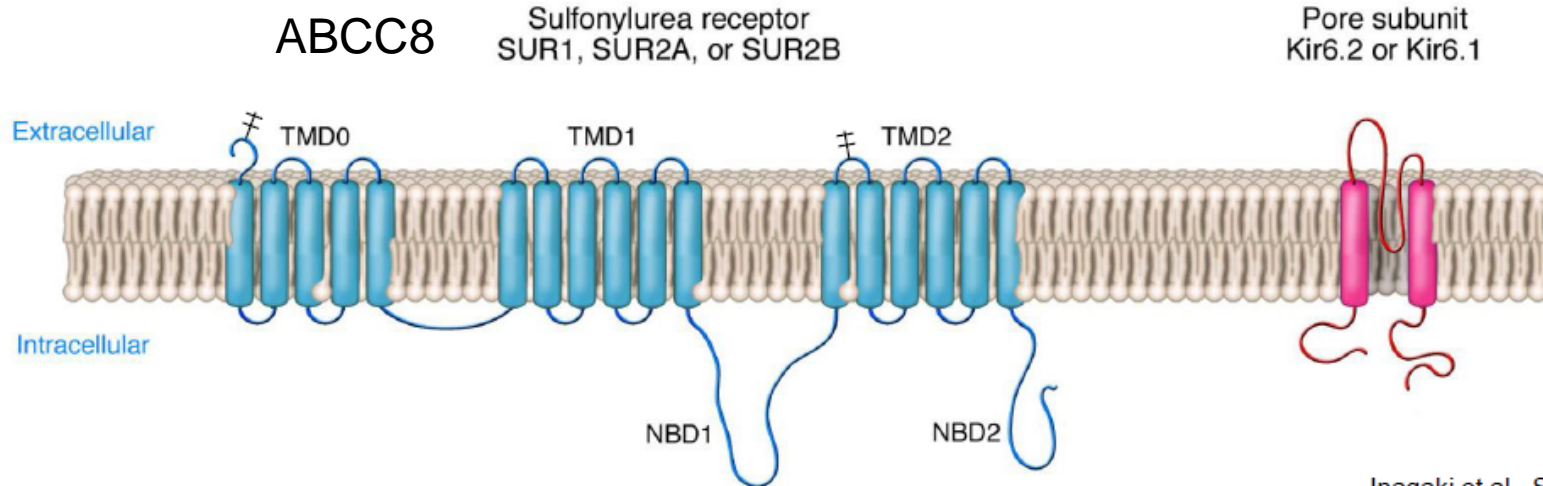
Emberi pluripotens őssejtekben az ABCG2 kifejeződés fontos a sejtek védelmében

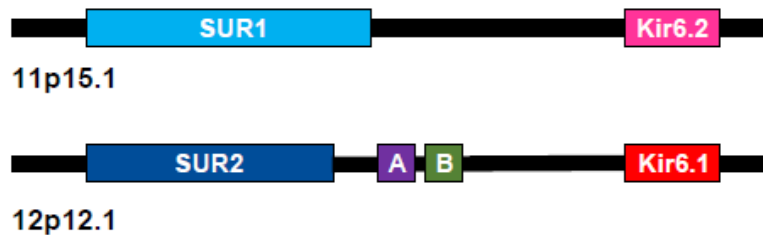
Emberi
embrionális
őssejtek (HuES9)
sejtek

zöld: ABCG2
kék: DAPI (mag)

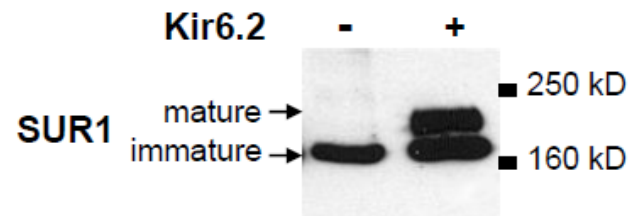
KATP csatorna a szigetsejtekben – az ABCC8 és egy Kir csatorna komplexe

Inagaki et al., Science, 1995
Cartoon from Ashcroft, JCI, 2005

SUR1/Kir6.2: pancreas, brain
SUR2A/Kir6.2: heart, skeletal muscle
SUR2B/Kir6.2: non vascular smooth muscle
SUR2B/Kir6.1: vascular smooth muscle

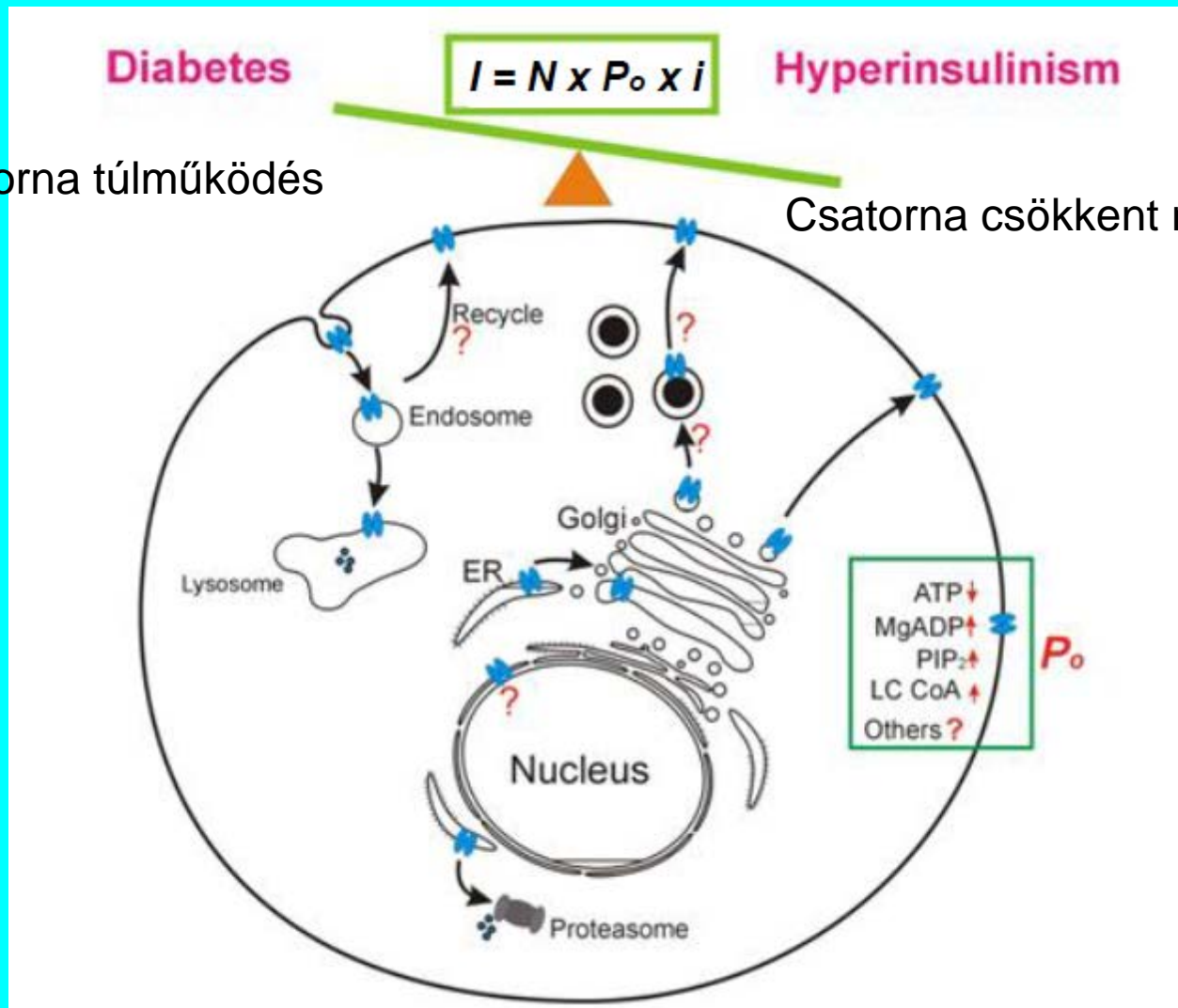

Tucker et al., Nature, 1997
Zerangue et al., Neuron 1999

Az inzulin szekréció betegségei

Csatorna túlműködés

Csatorna csökkent működés

Az inzulin szekréció betegségeinek gyógyszeres kezelése

Diabetesz

**Sulfonylureas
(e.g. glibenclamide)**

Close
ATP

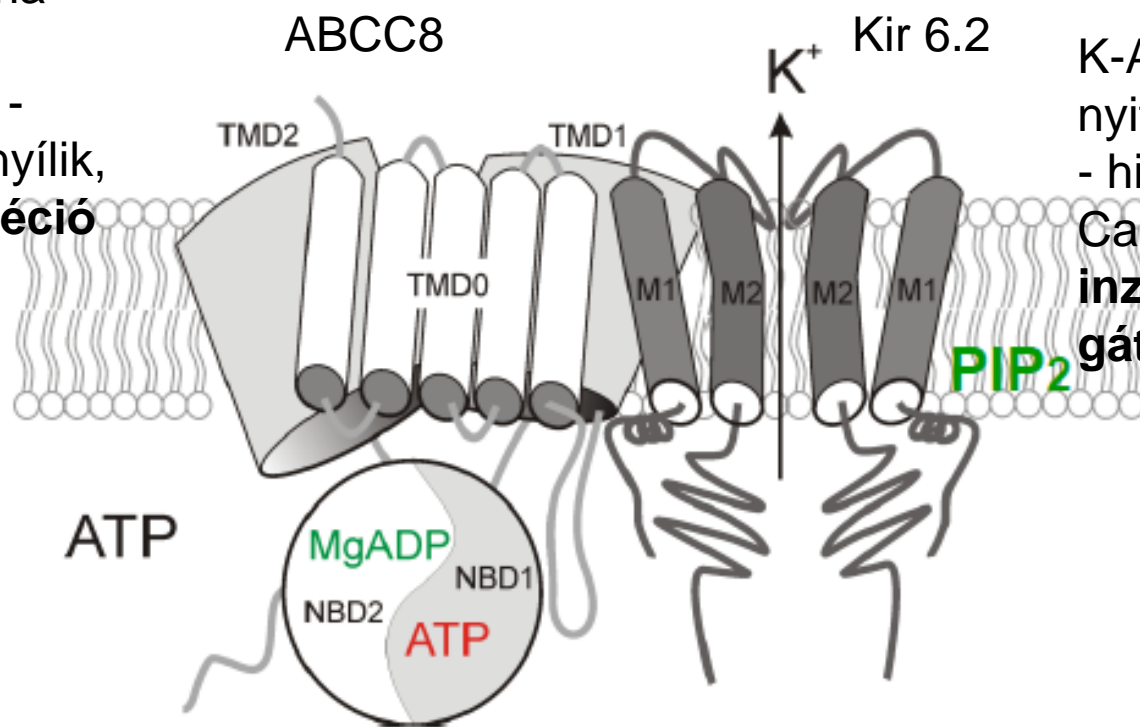
Hiperinzulinemia

MgADP

Diazoxide

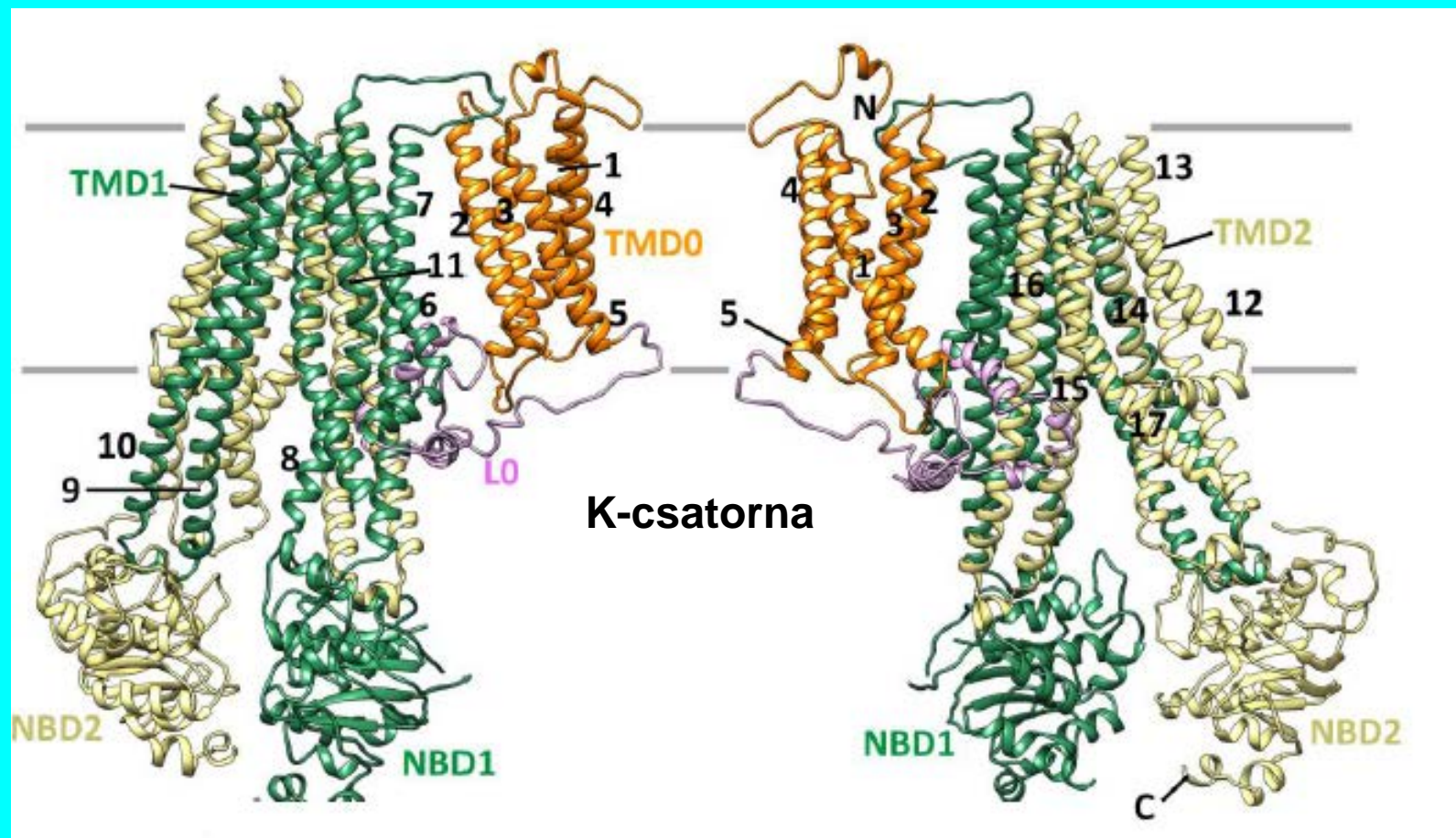
Open

K-ATP csatorna
gátlószer -
depolarizáció -
Ca csatorna nyílik,
**inzulin szekréció
növekszik**

K-ATP csatorna
nyitó vegyület -
hiperpolarizáció -
Ca csatorna záródik,
**inzulin szekréció
gátlódik**

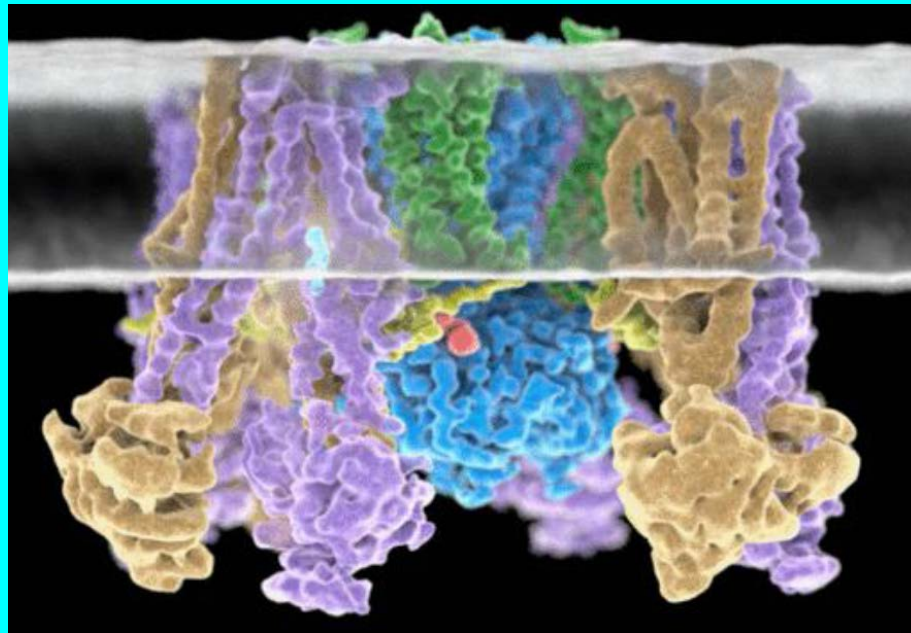
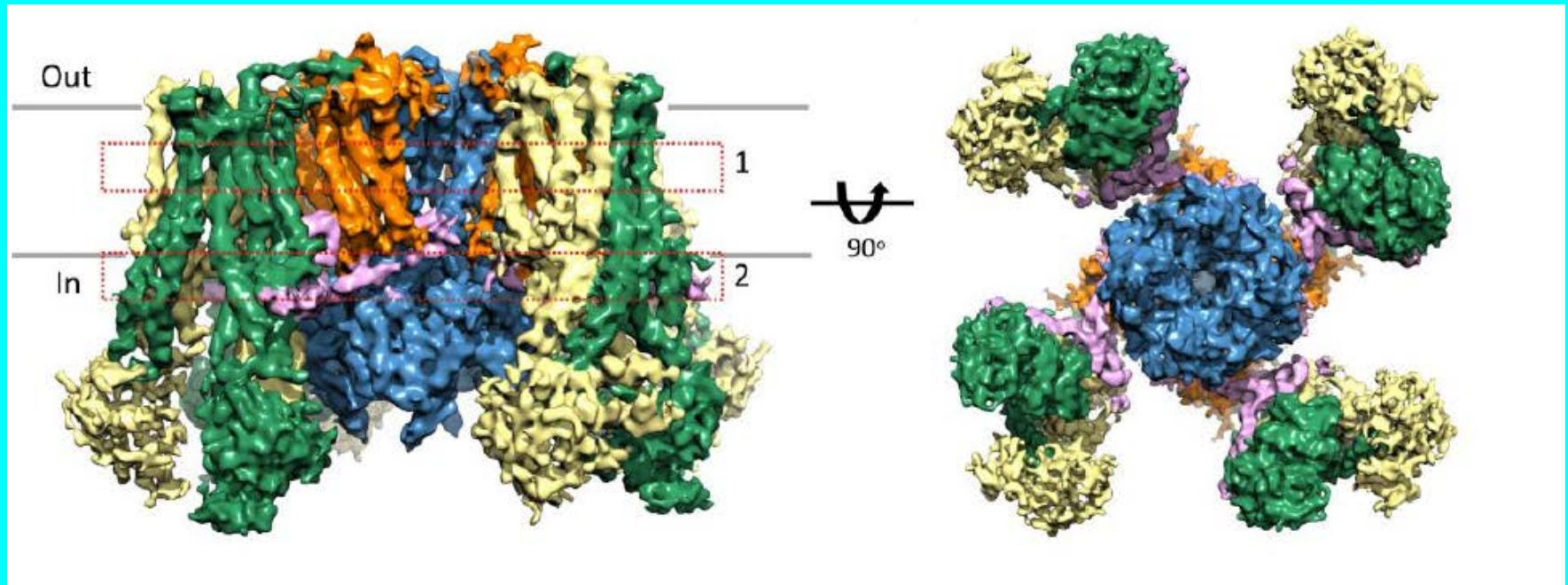
Az ABCC8 és a Kir6.2. csatorna komplexének atomi szintű szerkezete

ABCC8 fehérje

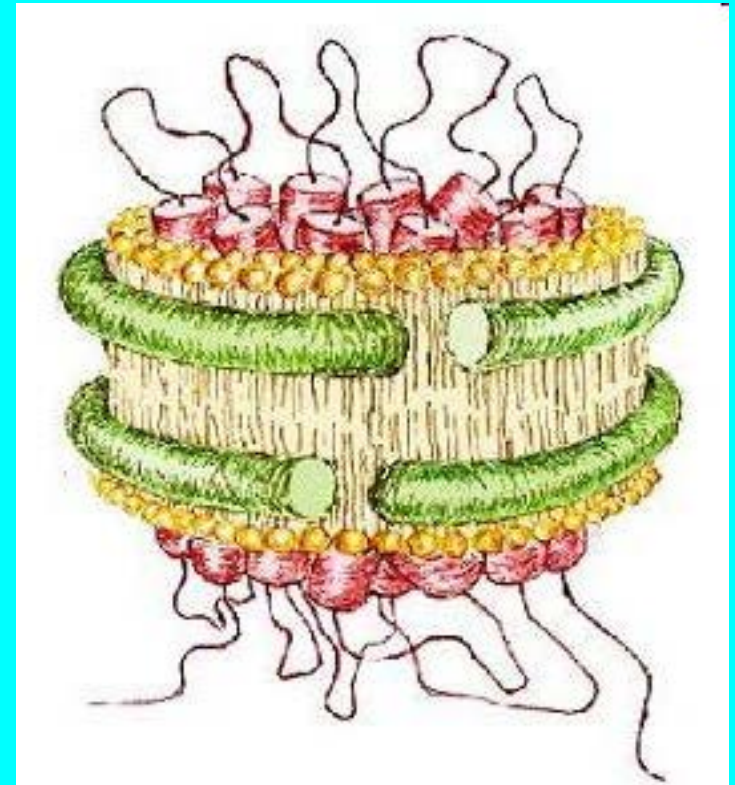
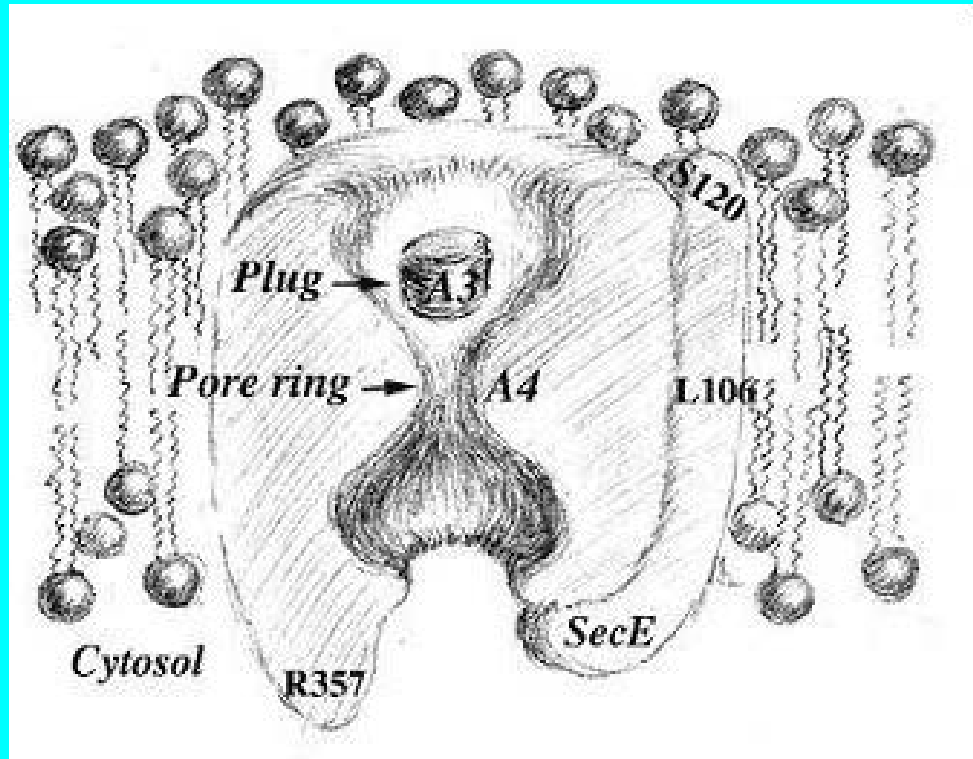
ABCC8 fehérje

Az ABCC8 és a Kir 6.2. csatorna komplexének szerkezete

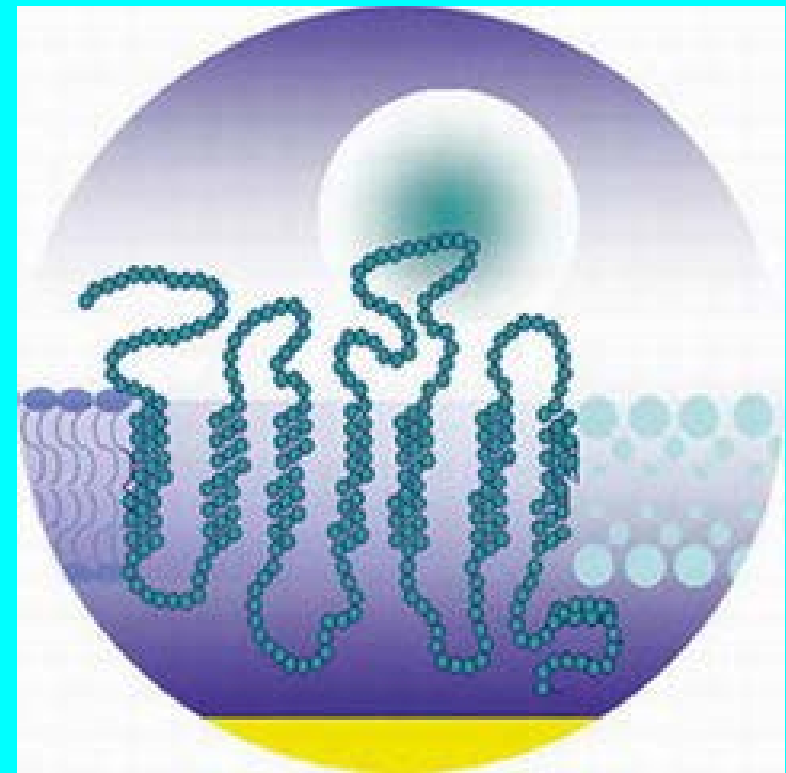
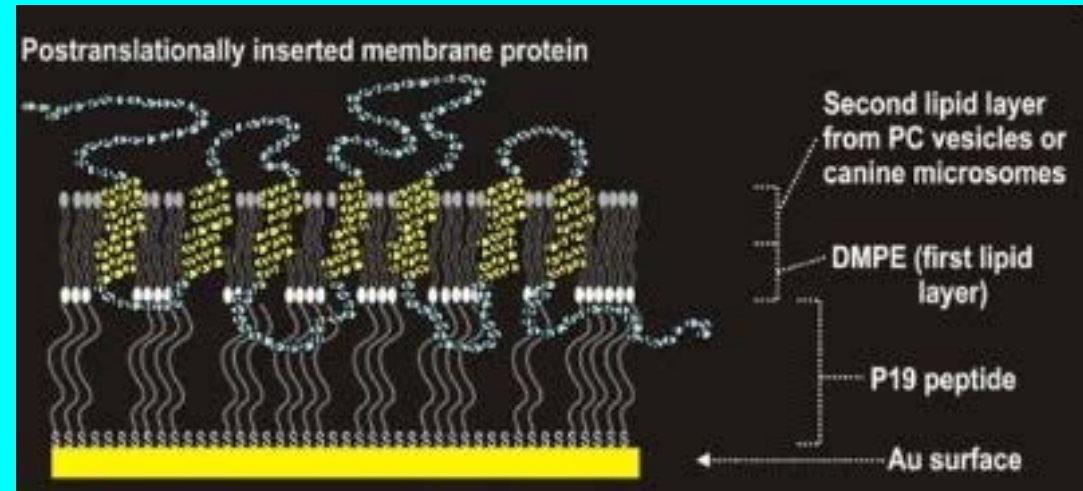
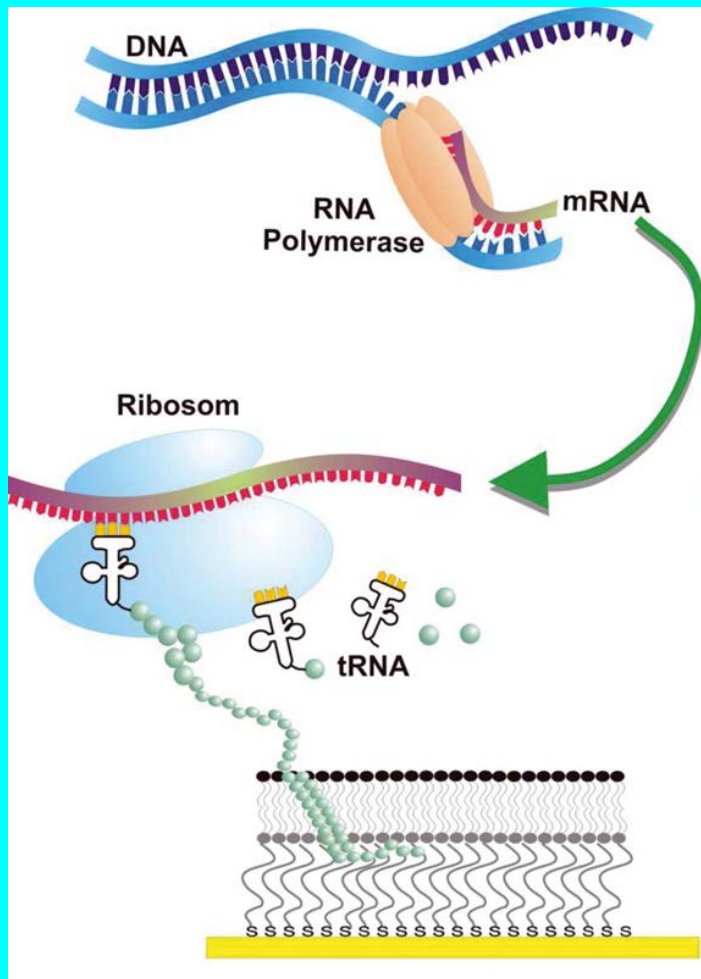
Mesterséges fehérje-membrán komplexek – új biotechnológiai lehetőségek

Fehérje-beépítés mesterséges membránokba:
Egy példa a „Nanodisc” technológia:
Transzlokon beépítése lipid membránba - "sushi-szerű"
részekként, nanoméretű fehérjekorongok!

Mesterséges membrán komplexek

Mesterséges szagérzékelő receptor:
Szintetikus lipid membrán szenzor-
alapon

– in vitro szintetizált szag-receptor
fehérje beillesztése:

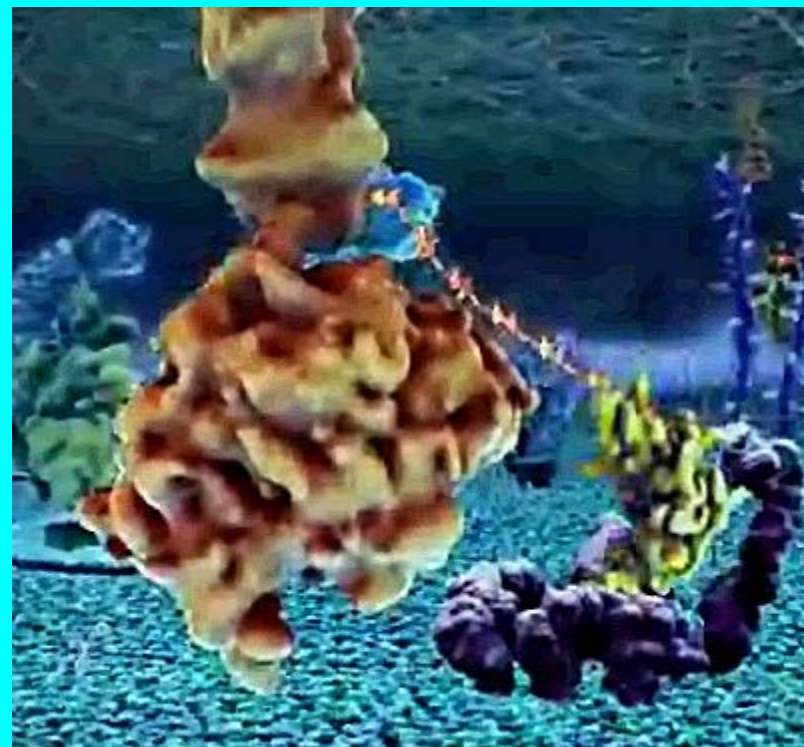
In vitro szenzor készítése!

Művészet vagy tudomány – művészet a tudományért

BioVisions
at Harvard University

Membránfehérjék utazása lipid
tutajokban a foszfolipid-tengerben

Membránreceptorok
találkozás a lipid-
medencében

https://www.youtube.com/watch?feature=player_detailpage&v=Pfu1DE9PK2w